

CSUKÁS ISTVÁN

ADY NEMZETISÉGSZEMLÉLETE

Számos példával igazolható az a szoros kapcsolat, amely Ady költészete, főként politikai versei és publicisztikai írásai között fennáll. Verseinek egy-egy motivuma, gondolati magja, költői képe gyakran felbukkan a vers keletkezését megelőző újságcikkekben s szinte nyomon követhető az a folyamat, amelyben formát ölt, költeménnyé szerveződik.

Bár a szakirodalom, különösen a prózai írások kritikai kiadásának kötetei ill. ezek jegyzetanyaga lépten-nyomon utal ezekre az összefüggésekre, a köztudatban - érthető módon - a költemények állanak az érdeklődés előterében. Amikor például felhangzanak a *Magyar jakobinus dala* ismert sorai, nemigen szoktunk arra gondolni, hogy a méltán híres - szomszédainknál is visszhangott keltett- költemény mögött a publicisztikai írások érzés- és gondolati tartalmának milyen drámai feszültsége rejtőzik. A vers szárnyaló sorai, sodró lendülete, mély igazsága eltereli a figyelmet arról az ellentmondásos, tévedésektől, elfogultságoktól sem mentes harcok utról, amelyen végig kellett haladnia annak a költőnek, aki az "eszmeparrikádkon" való forradalmi sorakozóra riadóztatta a korabeli Magyarország elnyomott népeit.

Ezt a folyamatot igyekszik feltárni ez a tanulmány azzal, hogy számba veszi az újságíró Adynak a nemzetiségi kérdéstről megfogalmazott gondolatait, nemzetiségpolitikai nézeteit. A gazdag Ady-irodalom ezekre is gyakran hivatkozik, de összegyűjtésükre, rendszerbe foglalásukra ezideig senki sem vállalkozott. A kérdés vizsgálatához iránymutató megállapításokat kínál *KIRÁLY ISTVÁN* Ady-könyve (Király István Utban az internacionalizmus felé /Ady Endre és a nemzetiségi kérdés/c. munkája

e dolgozat elkészülte után jelent meg.), és fontos összefüggésekre hívja fel a figyelmet *KOCZKAS SÁNDOR* bevezetője is A *NACIONALIZMUS ALKONYA* c. kötetben. Sok hasznos utbaigazítást tartalmaznak *VEZÉR ERZSÉBET* és *VARGA JÓZSEF* jegyzetei is a prózai kötetekben.

Amint az újságcikkekből kitűnik, Ady kétféle módon reagált a kor nemzetiségpolitikájára. Az egyik a kritikai szembenállás, az elutasító bírálat, amellyel a kormányzat intézkedéseire és az ország nem magyar népeinek törekvéseire válaszolt. A reagálás másik módja azoknak az elveknek, elgondolásoknak a megfogalmazása, amelyeket követendőnek tartott a soknyelvű állam békéje érdekében a nemzetiségi kérdés rendezésében. Az alapállásnak, a politikai magatartásnak ezt az - egymást kiegészítő, feltételező - kettősségét tartja szem előtt a dolgozat, amikor a szerkezeti tagolásban egymástól elválasztja, külön fejezetben tárgyalja Ady tiltakozó gesztusait, kritikai észrevételeit és ismét külön a megoldás útját jelző eszméket, az együttélés óhajtott formáját a közös hazában.

I.

A vegyes lakosságú szülőföld, a gyermekkori élményvilág, a diákévek Nagykárolyban, Zilahon s a nagyváradi ujságíróskodás önmagában is bőséges magyarázattal szolgál Ady élénk nemzetiségi érdeklődésére. S ha emellett tekintetbe vesszük, hogy a kor, a századvég és az első világháborúig terjedő másfél évtized magyar politikai életének egyik súlyos problémája volt a nemzetiségek ügye, annak gyakori jelentkezése Ady írásaiban szükségszerűnek bizonyul. Ott van már a pálya kezdetén a *DEBRECZEN* c. lapba írott cikkeiben, amelyek egyuttal azt is jól szemléltetik, milyen akadályokat kellett leküzdenie ahhoz, hogy vállalni tudja a "magyar Svájc" gondolatát.

A függetlenségi párti *DEBRECZEN* nemcsak az ujságírás és szerkesztés iskolája volt Ady számára, hanem az a fórum is, amely teljes szabadságot biztosított az ellenzéki, kuruckodó, fiatalos hévvel ostorozó eszmék hirdetéséhez. Cikkeiben sűrűn támadja a kormányzat demokrácia-ellenes intézkedéseit, a közigazgatás visszaéléseit, a militarizmust, a közélet erkölcstelenségét, de éles hangon mond ítéletet minden olyan nemzeti-törekvésről és megnyilatkozásról is, amely - véleménye szerint - sérti a magyar érdekeket. *TISZTA VÁLASZTÁS* c. írásában a demokráciát nevében támadja Széll Kálmán miniszterelnököt, mert megsérti a törvényt és "erőszakos eszközöket" alkalmaz a politikai küzdelmekben. A tiltakozás fő célja az erőszakosság elítélése, de a cikk telítve van a korabeli magyar nacionalizmussal is. Szemére hányja a kormánynak, hogy magyarcsékei kormánypárti képviselőnek "hazafiatlan oláh" papot akar erőszakkal megválasztatni. Holott a nemzeti érdekek szerint "csékei képviselő csakis hazafias román lehet." A kormány jelöltje, Fassie Tódor azonban "egész életében egy jottát nem tett, ami a magyar állameszmét vitte volna előbbre azon a nemzetiségi vidéken."

A "magyar állameszme" a mult század utolsó harmadában és a monarchia végső éveiben gyakran használt fogalom volt a magyar hegemonia, a más ajku népekre kiterjedő uralom, az ország területi integritását védő nemzeti szupremácia kifejezésére. "Hazafias" gondolkodásu nemzetiségi állampolgárnak azt tekintette a közvélemény, aki ezt az állameszmét támogatta. Ha a fiatal Ady is magáénak valotta ezt a felfogást, azt aligha kell a függetlenségi (és nacionalista) *DEBRECZEN* c. lapnál érvényes "szerkesztői utasítás"-sal, vagy a "magyar sovinizmustól érthetőleg előidézett magyarellenes nemzetiségi ellenakciók" hatásával magyarázni.² S ha igazat adunk is *VARGA JÓZSEF*nek, aki Ady-könyvében azt írja, hogy a költőnek a *DEBRECZEN*-ben megjelent cikkei "alig többek a Függetlenségi Párt napi politikai feladatai kiszolgálásánál,"³ azt kell mondanunk, hogy ez a "kiszolgálás" - legalábbis a nemzetiségi kérdést illetően - Ady egyetértésével történt. Más szóval, amit erről a témáról írt, az megegyezett saját meggyőződésével. Ezt igazolják későbbi, már nem Debrecenben keletkezett cikkei, amelyek még hosszú ideig az integritás és az állameszme szellemét tükrözik - noha bizonyos módosult formában. De ezt igazolják a debreceni multjára visszatekintő Ady szavai is, melyekben már nem vállalta akkori szemléletét: "Valamikor sovinizta voltam kurucságból, ma talán az egyszer-egy erejénél fogva, kényszerűségből tudnék sovinizta lenni. Sovinizta kuruc koromban a legnaivabb lelkesedéssel habzoltam a debreceni magyar levegőt s a legrövidebben és legbiztosabban megcsömörültem. Azóta is alig tudok helyrejönni."⁴

A *DEBRECZEN* szerkesztőségében tehát - ha átmenetileg is - szellemi otthonra talált a rebellis fiatal ujságíró. A magyarcsékei választás hiranyagához kapcsolódó újabb cikke, a *HAZAFIATLAN OLAH FŐPAPOK*⁵ még többet elárul akkori nemzetiség szemléletéről. Iránya, szelleme azonos ugyan az előbbiével, ebben is ellenzéki állásponttról bírálja a kormányt s elítéli a nemzetiségi vezetők magyarellenes magatartását. Itt is a legfőbb

politikai érték a "magyar állameszme" s a nem magyar ajkuak aszerint minősülnek "hazafiasnak" ill. hazafiatlannak", hogy támogatják vagy nem az "állameszmét". Mégis több új mozzanatra kell felfigyelnünk Ady fellépésében. Hangja éles gunnyal csattan már a cikk elején, helyenként támadóvá lesz. Ebben a hangnemben él azokkal a kifejezésekkel ("oláh agitátorok", "bujtogatók", "izgatók", a "tót pánszlávok", a "szász szemtelenkedések" stb.), amelyek a korabeli magyar sovinszta sajtó szóhasználatában szokványosak voltak. Ellenzékisége is indulatosabb, számonkérőbb, mikor bűnös mulasztással, erélytelenséggel, tehetetlenséggel vádolja a kormányt, mert az nem lép fel a "hazafiatlan oláh főpapok" magyarellenes mesterkedései ellen. Új mozzanat az "okos" nemzetiségi politikára való utalás ill. annak követelése, hogy a "magyar érzelmű" román papokat meg kell védeni a hazafiatlan főpapok önkényeskedéseivel szemben. Végül új vonás ebben a cikkben a katolikus Néppárt megrovása annak nemzetiségi kapcsolatai miatt.

A debreceni milió, a nemzeti elfogultság még élesebben rányomta bélyegét Ady gondolkodására az e témában utolsóként megjelent debreceni cikkben, az ARCÁTLANSÁGOK címűben.⁶ Hangja ennek is erősen irónikus, sőt gunyolódó, a szászokat gögösen megvető. Ellenzékisége az előzőnél is határozottabb és vádoló, "bárgyu türelmesség"-et, gyávaságot vet a kormány szemére s követeli, hogy "tessék a legradikálisabban elfojtani a legcsekélyebb nemzetiségi aspirációt is." Három vonatkozásban tartalmaz új elemeket a korábbiakhoz képest. Az egyik azt mutatja, hogy a fiatal Ady szemlélete sem légyüres térben formálódott, hatott rá a szellemi örökség, a nemesi történelemszemlélet "ur nemzet", "történelmi jog" felfogása. Mert csakis erre mutatnak a Széll-kormányt elmarasztaló szavak: "gyáván türik, mint veri arcul a magyart saját portáján a befogadott jöttment". A másik újdonság itt az egynyelvű ország, a magyarosítás politikájának hangoztatása: "Ne tessék titkot csinálni belőle, hogy a mi célunk a nyelvben s mindenben egy-

séges Magyarország!". " A nyelvben ... egységes Magyarország" nézőpontjából válik hangsúlyossá a harmadik szemléleti elem, amelyet így fogalmazhatnánk meg: a kormányzat a maga osztály - illetve pártérdekeinek rendeli alá a nemzeti érdekeket, amikor - a nemzetiségi szavazatok megnyerése céljából - lagymatagon viselkedik, látszatintézkedéseket hoz (" be nem tartott helynévrendeletek", "zászlótörvények" stb.). Az uralkodó osztályok politikai manipulációit, amelyek során igyekeztek önmaguk javára kijátszani egymás ellen a magyar és más nyelvű néptömegeket, Ady a későbbi években is éles szemmel veszi észre és bátor hangon leplezi le.

Hogy mit jelent a "magyar állameszme" szolgálata s milyen a "hazafias" szellemű nemzetiségi pap, azt az EGY PAP ÉS EGY EKLÉZSIA c. írása szemléltetheti.⁷ Egyben arról is tanuskodik ez a cikk, milyen otthoni élményekből táplálkozik Ady sokszor kinyilvánított rokonszenve a románok iránt. Az érmindszenti görögkatolikus pap templomépítő erőfeszítéseiről szól s arról, hogy a magyar társadalom már adakozott a kegyes célra, de a román egyházak visszaküldték a gyűjtőleveket, nem adakoztak, mert a pap magyarbarát. Ady nagy szeretettel, segítő szándéktól vezettetve ír az ügyről, közel áll szívéhez a román szegénység és a pap is. Ezért cikke végén igyekszik mozgósítani a magyar közvéleményt. Egy héttel később újra említést tesz a "hazafias dologról" és sürgeti a "magyar érzésű görögkatolikusok" támogatását."⁸

Miben látja Ady az érmindszenti román pap hazafiasságát? A szatmári katolikus gimnázium önképző körében annak idején "magyar tűzü jambusos verseket" írt illetve olvasott fel; híveit "a magyar földnek tartozó hűségben", "a magyarság megszeretésében" neveli; ismeri a magyar kulturát, terjeszti is hívei között, a Vörösmarty-szoborra is gyűjtést indított gyűlekezetében; "hálás, magyar szívű pap", nem csoda, hogy "a lázongó oláh sajtó szörnyű dühvel" támadt rá. Cikke végén Ady megfogalmazza az általa helyesnek tartott nemzetiségpolitika számára a tanulságot: a magyarbarát nemzetiségieket támogatnunk kell,

nehogy úgy érezzék, "nálunk veszedelmes dolog magyarbarátnak lenni." Ez utóbbi megjegyzés az előzőekben érintett HAZAFI-ATLAN OLÁH FŐPAPOK c. cikkekre utal.

Az egyelőre még korlátozott hatáskörű támogatás hangoztatása később,- magasabb szinten - az ország különböző nyelvű néptömegeinek közös harci programjaként teljesedik majd ki.

Cikkei hangnemét, okfejtését - a megjelenés időrendjében - figyelve észre kell vennünk, hogy a nagyváradi évek alatt Ady szemlélete fokozatosan megszabadul az elfogultságtól, telitődik demokratizmussal. Ezt jól szemléltetik a nemzetiségi tárgyú írások. Az egyikben az országgyűlésen zajló nemzetiségi vita komolytalanságát kifogásolja, név szerint is elmarasztalva Rákosi Viktor és Pichler Győző képviselőket, akik "a szellemes ötletek tengerébe fullasztották" a témát.⁹ Az utóbbit külön is megrója azért, mert beszédében a szászok őseit "koldus, fegyházviselt" embereknek emlegette. Kritikai álláspontját úgy összegzi, hogy nagyhangu fenyegetésekkel, a nemzeti önérzetet sértő szavakkal csak a magyargyűlöletet lehet növelni a velünk élő népek között. E rossz taktika helyett számot kell vetni a tényekkel és a súlyos helyzethez illő komolysággal kell a megoldás utjait keresni. Az ő szavaival: "Nem uraim! Ilyen módon nem lehet a nemzetiségi kérdést megoldani, pedig meg kell azt oldani mielőbb és minden áron. Komoly, alapos szóra van szükségünk, amely nem üz tréfát a kérdésből és nem izgatja föl a nemzetiségeket üres, de veszedelmes fenyegetésekkel. Ott vannak a felvidéki, a muraközi, a székely képviselők, akik nemcsak hirtelen beszerzett adatokból, de egy hosszú élet tapasztalataiból, a közvetlen szomszédság révén, alaposan ismerik a nemzetiségi kérdés lényegét. Hadd szólaljanak fel azok! Hogy baj van, azt ugyis tudjuk. Hadd mondják el ezek a megoldás módját, az üres vádak helyében." Az objektivebb látásmód és a demokratizmus itt már a nemzetféltéssel párosul, hiszen a nemzetiségek iránti tapintattal együtt jár Ady felfogásában a magyar érdekek védelme. Cikkének záró sorából is ez a szándék csendül ki: "Hosszu, nagyon hosszú ideig

tartott ez a tréfa. Itt a komoly szó ideje, mert míg az föl nem hangzik, addig korlátlanul növekedik az Albina és a Kronstädter Zeitung hatalma. A képviselőházban tréfálni méltóztatik a nagyságos uraknak, míg ott lent a nemzetiségi vidékeken mindegyre senyved és pusztul a magyarság."

Tárgyilagossága, demokratizmusa arra készteti, hogy az országgyűléssel és a politikai sajtó tulnyomó többségével szemben védelmére keljen az egyik szerb képviselőnek,¹⁰ akit ha-zaáruónak bélyegeztek s utszéli hangon gyaláztak. Állásfoglalásában két gondolati elem érdemel különös figyelmet. Szégyenteljesnek tartja a magyar uri törvényhozás lezüllését "az ostoba kaszinói formák, a reakciós instrumentumok s műsovinizmus" színvonalára. Ezzel a parlamenti modorral szemben védelmezi a szerb képviselőt annál is inkább, mert az - mint Ady írja - "igazi népképviselő. Az ő népe küldte s ő az ő népén kívül nem ismer más fölöttes hatalmat."

Előbbi állásfoglalásával összhangban hadat üzen a "csaholó hazafiság"-nak és nem vállal közösséget a századforduló lármázó sovinisztáival, akik önző célok érdekében szétkürtölt szólamokkal akarják félrevezetni a közvéleményt. Saját fajtáján belül egyre inkább elhatárolja magát a visszahúzó erőktől s ezzel párhuzamosan - már a század első éveiben - keresi, számontartja a szembenálló tábor, a nemzetiségek soraiban azokat, akikben az eszmei rokonság alapján, a közös harci cél szempontjából a szövetségest véli fölfedezni. Ezért bátran kiáll Mangra Vazul püspökké választása mellett, mert az "ellensége a hierarchia zsarnokságának, szókimondó mindig s a nép embere."¹¹ S még nagyobb súlyt ad szavainak az utolsó érv: "Azt sem kell elfeledni, hogy Mangrát a román nép jó nagy többsége vallja vezérének. Ezt a választás bebizonyította. Mangra elejtésével ezt a népet ütjük arcul."

A nemzeti jelszavakkal- és a nemzetiségekkel - üzött két-szinü játéknak minősítette Ady a katolikus Néppárt tevékenységét, amely ellen nagyváradi ujságíróskodása idején sokat hada-

kozott. Az egyházi feudalizmus Rómának engedelmeskedő szervezetét látta benne, olyan veszedelmes politikai erőt, amely - visszaélve a néptömegek nemzeti érzésével - hamis szólamokkal igyekszik hatalomra jutni s közben elárulja a nemzet valódi érdekeit. A néppárttal vívott harcban célbavette Ady e mozgalom antiszemitizmusát s rámutatott arra, hogy "az antiszemitizmus szításával majdnem egymillió hasznos magyar embert iparkodnak elidegeníteni a magyarságtól."¹² Más alkalommal - Pikler Gyula védelmében - visszafordítja a vádat s kijelenti, hogy nem a szabadgondolkodó jogászprofesszor vét a hazafiság ellen, hanem a néppárt, mert egy szava sincs az ellen, hogy "Hajdudorogon... tizezer tiszta magyar embernek, akik görög katolikusok, a pap oláhul énekelte a gospodin pomilujt."¹³ Szóváteszi a klerikális néppárt antiszociális jellegét, azt, hogy politikai üzletet csinál a rutén parasztok nyomoruságából, mert a ruténmentés ürügyén antiszemitizmust hirdet. Egan Ede tevékenysége nyomán - aki kormány megbízás alapján vizsgálatot folytatott a rutének szociális körülményeiről -, a klerikális lapok vezércikkeket irtak a zsidók ellen. Erről mondja Ady, hogy a "rutén akció", az "eganizmus" célja: "faji és vallási harc, módja a jezsuitaság, helye a klerikális tanyák homálya, ideje a középkor s eszköze a félrevezetés."¹⁴ Ady nem a rutén gazdasági cselédség nyomorát tagadja, hanem arra mutat rá, hogy ennek oka a feudális nagybirtok, nem pedig a zsidóság. "Az egész rutén-akció a Schönborn-birodalom műve"-írja 1901 július 31-i cikkében.¹⁵ - melynek "határain belül idegen a lélek, a nyelv s kegyetlen a szív. Szegény rutén parasztok beszélhetnének erről eleget. Mint robotolnak ennek a kegyetlen kis birodalomnak állati munkával, kinos verejtéssel egy nagyon sovány falat kenyérért."

Adynak ez a megnyilatkozása azért is figyelemre méltó, mert azt jelenti, hogy gondolkodásában a nemzetiségi kérdésen belül fokozatosan előtérbe kerül a társadalmi probléma, a szociális elesettség, és pedig nemcsak elkülönítetten, hanem nemzetiségre való tekintet nélkül is. Kiderül ez előbbi cikkének

szavaiból: a rutén-mentő tábor közömbösen nézi a magyar néptömegek nyomorát, "egész Felsőmagyarország siralomház", nem törődnek a székelység pusztulásával sem, "ezer helyről sürget, hív, könyörög a szükség s mi rutén-akciót csinálunk, Eganokat küldünk szét, hogy csaholják föl az országban azt a kis békességet is, amit a közös nyomoruság plántált szomoru virágként közénk."

Más oldalról közelítve meg a kérdést, az előbbihez hasonló következtetésre jut, mikor - ugyancsak a klerikális mozgalomról szólva - elutasítja a felszínes, jelszavas magyarkodást és a szociális problémák megoldásában jelöli meg az alapvető nemzeti érdeket. A katolikus Néppárt irányítása alatt álló néhány nagyváradi diák botrányt kavarva követelte, hogy az orfeum énekesei magyarul lépjenek fel. Erre jegyzi meg gunyosan Ady: "különben pedig kétmillió szűkölködő van legalább is ebben az országban, kiket az éhségtől meg kellene mentenünk. A hazafias gerjedelem pedig nagy akcióra kész, hogy a Carolák szittyá nyelven disznólkodjanak."¹⁶ Jezsuita képmutatásnak, s a nemzeti érdekek elárulásának minősítette azt is, hogy "a magyar klerikalizmus szítja a nemzetiségeket, suttyomban pedig trafikál velük s lázítja őket."¹⁷

A nagyváradi élmények és eszmei hatások ösztönzik arra is Adyt, hogy a nacionalizmus mibenlétéről gondolkodjék és megfogalmazza elvi álláspontját vele kapcsolatban. Ekkori - 1901 szeptemberében papírra vetett - gondolatai hiven tükrözik szemléletének - a későbbi tisztánlátáshoz képest - kiforrotlanabb, ellentmondásos változatát. A klerikális pártnak a nagyváradi jogászhallgatók között kifejtett tevékenységét elemezve kétféle nacionalizmust különböztet meg. Az egyik a "valódi nacionalizmus," vagy "igazi nacionalizmus", amelynek szerves alkotó eleme az emberiség, a türelem, az értékek megbecsülése. Ez a nacionalizmus - amelyet ebben az időben Ady is a magáénak vallott - "szép országa a léleknek. Megbecsül, megtűr maga mellett minden meleg érzést. A bölcsődal reminiscenciájától az individuum büszke, de felséges

önteltségéig."¹⁸ A második változat Ady elnevezése szerint az "ujfajta nacionalizmus", amelyet a klerikális tábor hirdet, "amelynek táplálói a fekete-lelkű professzorok, fekete csuha és fekete betű." Ellentétben az előbbivel - mely, mint láttuk, pozitív emberi érzés - az utóbbi változat romboló, nemzet- és emberellenes, "kátéját a jezsuiták csinálták, gyűlölet lángol sorai közül. Szavak burkolják célját. Indulatok gátolják a lelkét.... Sötét káoszt akar." ... Híveinek "nem a náció fáj", táboruk a nemzetietlen, a sötét célokat szolgáló elemek gyülekező helye: "Amennyi piszkos ere van - pedig sok van - a magyar életnek, mind ebben a posványban készül találkozni. Jaj azoknak, akik félrevezetve azt hiszik, hogy a náció életét ezek táplálják."

Szemléletének gyors fejlődéséről tanuskodik, hogy pár hónappal később már csak egyféle nacionalizmusról szól s ezt határozottan kártékonynak minősíti. Épp ezért tartja szükségesnek, hogy a közvéleményt figyelmeztesse a fenyegető veszedelemre: "A nacionalizmusnál nagyobb hazugság nem állott még ki a harci porondra. A nacionalizmus maga ezer arc. Megzavarja a legbiztosabb szemű embert. Lefoglal magának minden emberi gyöngeséget. Utazik tradícióra, kegyeletre, fajbüszkeségre, kenyéririgységre, minden erényre és bűnre. Célja, hogy akit meghódít a szittyá arc, kuruc haj, magyar bajusz, azt kezére játssza a másíknak, a sima arcnak, a Loyola-félének."¹⁹ Képmutató természete miatt, a nemzeti külsőségek álarcként való használata miatt tartotta Ady "a hazafisággal szédelő és lármázó klerikalizmust" is veszedelmes ellenségnek. Annál is inkább, mert - mint mondja - az ellene támadó könnyen a hazaárulás gyanújába keveredhet.

Nemcsak a nemzeti jegyek céltudatos fitogtatása, a gyanútlan nemzeti érzéssel való zsonglórkodés teszi veszedelmesé a tömegek körében a nacionalizmust. Ady szerint nemzeti karakterünk, etnikai sajátosságaink miatt is óvakodnunk kell tőle. A "csaholó hazafiság" felburjánzását is ezekre a sajátosságok-

ra vezeti vissza. Egyik cikkében írja: "Romantikára hajló nép vagyunk. Frázisimádásunknak is ez az oka. S ez az oka annak is, hogy keleteti módon szeretjük a tömjént. Faji büszkeségünk, patrióta képzelgéseink üstökénél lehet bennünket legjobban megfogni. Ez a bűnünk burjánzottatta föl a csaholó hazafiságot. Ezért utazik reánk minden csalás, ámitás, hazugság és cselvetés a hazafiság nevében. Ez a hur mindig meghat és megfog bennünket. A lényegét és valóságot nem keressük, mihelyt hazafisággal csaholják hazug módon tele a fülünket."²⁰

Érthető hát, ha felemelt hangon, határozottan, elvi nyilatkozatnak is beillően válaszol az egyik klerikális lap cikkére, amelynek szerzője hazafiság címén nemzeti gyűlölködést hirdet. Nyilatkozata világosan megfogalmazza a nemzetiségi kérdésben ekkor vallott felfogását is: "Pálffy tisztelendő urtól megtanultuk, hogy Magyarországon hazafias dolog a németet, szerbet, románt, tótot szidni. Így van? Ha így van, én ünnepélyesen kijelentem, hogy nem vagyok hazafi. Én minden fajt, nyelvet, vallást, meggyőződést és jogot tisztelek extra et intra Hungariam. Sőt én az erőszakos magyarosításnak sem vagyok barátja."²¹

Ady szavaiból kitűnik, hogy szemléletét nemcsak a liberális eszméi formálták, hanem már a század elején a hazai szociáldemokrácia irányában is tájékozódott, s a nemzetiségi politikában vallott nézeteire a szociáldemokrata párt is hatott, amelynek sajtója ebben az időben gyakran bírálta Rákosi Jenő, Hoitsy Pál és Beksics Gusztáv sovinizta írásait.²² Ez a körülmény egyben politikai felfogásának fontos változására is figyelmeztet, hiszen cikke végén az egyes irányzatok tömegbefolyását latolgatva ezt mondja: "A szociáldemokrácia hát nemzeti szempontból sem veszedelmes, de a klerikalizmus mindenféle szempontból az. Éppen azért könnyen választhat a magyar ember, ha csak a vörös és fekete lobogó közt lehet választani. A feketét sohasem választja."²³

Valahányszor napirendre kerül a téma, mindig a fenti szellemben, következetesen foglal állást, egy-egy alkalommal pontosítva, tovább fejlesztve korábbi gondolatait. Alig hangzott el Rákosi Jenő később hírhedtté vált jelszava a 30 millió magyarról, Ady az elsők között vetette el, „gunyolódott rajta.”²⁴ A Zoltaí Lajos könyvéről 1902-ben kerekedett vita során pedig már nemcsak a klérus és Rákosi Jenőék nacionalizmusát utasítja vissza, hanem elhatárolja magát a debreceni konzervatív nemzetfelfogástól is. Nem mond ugyan le „a magyar fajta teljes diadalra juttatásáról”, de a nemzeti jövőt - a nagyváradi szellemi műhely hatása alatt - már csak a „kulturállam” kiépítésének keretében tudja elképzelni. Ezzel összefüggésben mondja: „Ez persze nem azonos sem a klerikális hajlandóságu magyarok nacionalizmusával, sem a debreceni szittyák vadmagyarságával. Inkább valami összepárosítása Bánffy Dezsőnek, az erdélyi kálvinistának és Vázsonyi Vilmosnak, a nagyon rettegett terézvárosinak.”²⁵ Olyan nemzeti érzést vall tehát a magáénak, amely ragaszkodik ugyan a magyar hegemoniához - vagyis lényege szerint nacionalista -, de mentes a túlzásoktól, az erőszaktól, a türelmetlenségtől - ezek helyett az építő, a társadalom korszerűsítését célzó, haladó vonások alkotják a fő tartalmát. Erről az állásponttól protestál mindenféle reakció ellen, a nemzeti jelszavakkal álcázott tulkapások, a brutalitás minden megnyilvánulása ellen. A nemzeti érzés és a reakció egymást kizáró fogalmak, a hazafiassághoz Ady felfogása szerint csak a progresszió a méltó fogalom pár. PROTESTÁLUNK c. cikkében írja 1903-ban: „Protestálunk mindenkiel szemben, ki azt hiszi, hogy a nemzeti harc cégére alatt reakciót lehet mérni...” Egy jámbor román vagy tót meg meri kockáztatni a kérdést, hogy vajon csak magyarok laknak-e ebben az országban, rázúdul mindenki ... A katonai, az udvari, a klerikális, a nemzeti s az isten tudja hányféle reakció hozzászoktatta az embereket a brutális butaságokhoz.”²⁶

Ebben az időben lesz egyre jellemzőbb gondolkodására,

hogy szemléletében mindig együtt jelentkezik az egyik oldalon a nemzeti elnyomás és a társadalmi maradiság, a másik oldalon pedig a nemzeti érdekek védelme - azon belül a nemzetiségek felemelése - és társadalmi haladás ügye. Minél hangosabbak a sovinizmus jelszavai, minél színesebben festik a nemzeti jövőt, annál veszedelmesebbek, annál kiáltóbb ellentétbe kerülnek a hazai valósággal. Erre figyelmeztet Ady: "Ábrándozó lelkű nép vagyunk élhetetlenek... Élelmes nációkat helyes dolog álmokkal lakatni, élhetetleneket bűn. Valaki arról ír, hogy harminc millió magyar a cél. Egy hét múlva már úgy viselkedünk, mintha harminc millióan volnánk. Egy más valaki Nagy Lajos magyar birodalmát akarja föltámasztani. Mi rögtön látjuk magunkat Európa homlokán tombolni. Eközben egyre sötétebb lesz a magyar ég. Lelki és anyagi nyomoruság mindenütt. Véreink ezrével vándorolnak ki. Az országot pedig birtokolja néhány ezer ur."²⁷

Az előzőekben többször is utaltunk arra, hogy Adynál a hazaszeretet érzése fokozatosan telitődik a társadalmi haladás követelésével. Ennek a folyamatnak természetes kiteljesedése 1905-ben következik be, amikor - mint *KIRÁLY ISTVÁN* írja könyvében²⁸ - fordulóponthoz érkezik Ady politikai gondolkodása. A hazafiság és társadalmi haladás fogalompárban a másodikra toldódik át a hangsúly, az lesz a meghatározó. Ettől kezdve Ady - *KIRÁLY ISTVÁN* szavaival - "alá tudta rendelni a haza fogalmát a haladásénak, a haladó gondolat elsőbbségét vallotta a nemzeti fölött."

Ezt a fordulót - amelynek előkészítésében fontos szerepet játszottak Nagyvárad után a párizsi élmények és a hazai belpolitikai események, a darabont korszak tapasztalatai -, a nacionalizmussal való teljes leszámolás jelzi Adynál. Ekkor megfogalmazott álláspontjának legfontosabb tételei - korábbi töprengéseinek summázásaként - így foglalhatók össze: a nacionalizmus eszköz a népelnyomó osztályok kezében hatalmuk megtartására. Ady szavaival: " ... amely társadalmakban esetleg sokféle náció él, gondoskodnak külön-külön a nacio-

nalizmusról azok, akiknek érdekük, hogy régi tekintélyben, módban virágozzék az oligarchia."²⁹ Az előző tétel másik oldala: a nacionalizmus "mérges...növény," ártalmas a néptömegek számára, mert megzavarja látásukat, józan ítélőképességüket, mint Ady mondja:..."a nacionalizmus arra jó mindenkinek felett, hogy a vele megmámorosított tömeg ne vegye észre, mi hiányzik neki s mihez van joga." A nacionalizmus haladásellenes - hangzik az újabb ítélet, mert a politikai reakció céljait szolgálja a jelenben, 'de sok kárt okozott a múltban is: "mennyi történelmi gazság történt már általa. Népek összeuszitása, világosságoltás, szabadságtiprás" - vádolnak Ady szavai, amelyeknek papírra vetése közben az emlékezetbe toluló példák közül a ligha hiányzott az 1848-as idők keserű emléke. Gondolatmenetének legfontosabb láncszeme, a társadalmi cselekvés számára pedig a legdöntőbb felismerés az, hogy a nacionalizmus történelmi kategória, a társadalmi fejlődés előrehaladtával megszűnik, az öntudatra ébredt tömegek mint a múlt ártalmas maradványát félrelökik az utból. Ady ezt a tanulságot olvassa ki a korabeli társadalmi harcok bonyodalmaiból: "Beszédes, hatalmas jelek most azt hirdetik, hogy itt a leszámolás ideje. Ahol csak nem frázis a haladás, ott már mindenütt erős marokkal készül a lelkében világosulni kezdő nép", hogy kitépje a "mérges növényt."

A "hatalmas jelek" történelmi intését figyelve egy pillanatra még megkísérli, hogy a hazához való viszony értékrendjében kijelölje a szó minősítő helyét: "a nacionalizmus: dühödt hazafiság"; majd hirtelen sutba dobja mint értéketelen holmit: "a nacionalizmus nem hazafiság". Az ember és a haza, az egyén és a nemzet kapcsolatának korszerű megjelölésére kizárólag a hazafiság szót tartja alkalmasnak és pedig népi, haladó tartalommal: "A közös kulturában s közös társadalmi munkában álló becsületes munkásemberek mind azok. Hazafiak, ha úgy tetszik." Alapvetően új értelmű fogalom ez, új az osztálytartalma, merőben más a funkciója, a benne kifejeződő

szándék összhangban áll a történelem menetével. A népi hazaszeretet ez, plebejus ragaszkodás a szülőföldhöz, általa a nemzeti érdek most már bennfoglaltatik az általános társadalmi haladás programjában. S hogy teljes legyen a különbségtétel s még nagyobb hangsúly essék a lényegre, a fogalom központi elemét alkotó haladásra, a gondolatmenetet így zárja Ady: "Aki ellensége a haladásnak, a jobbra törésnek, az emberi szellem feltétlen szabadságának, hazaáruló, ha örökösön nem tesz is mást, mint a nemzeti himnuszt éneкли."

Nem sokkal később, az 1905-ös év közepén, újra visszatér a témához, hogy megerősítse a korábban mondottakat s hogy konkrétan érzékeltesse, mit is ért a hazafiság haladás-tartalmán. Az igazi hazafiság - mondja - "a szabad, messzelátó, büszke szemek, a halló fülek, az értő és hasonlító elmék." Jelszava: "fö!l, fö!l a kultúra csúcsaira;"s az Ady óhajtottá jövő: "elfogulatlanok, műveltek, világjárók, dolgozók s magyarok fogunk lenni."³⁰

A kor nemzetiségpolitikájával szemben gyakorolt kritikája - amely kezdetben erős elfogultságoktól is terhelten két irányban hallatta szavát, egyaránt elutasítva a magyar és a nemzetiségi oldalon elkövetett tulzásokot,- szükségképpen vezetett el a nacionalizmus, a hazafiság fogalmak lehető tisztázásáig és az írói alapállás elvi megfogalmazásáig.

A további feladat annak vizsgálata, milyen gyakorlati politikát hirdetett Ady, milyen programja volt a magyarság és a nemzetiségek együttélésének rendezésére.

II.

A magyarság és a vele közös hazában élő más ajku népek együttműködését, kapcsolatuk óhajtott alakulását Ady számos írásában érintette. Az ezekben tett megjegyzésekből egy nemzetiségpolitikai koncepció körvonalaí bontakoznak ki. A gondolati elemek két erővonal mentén helyezkednek el: az egyik

a nemzeti jövő elképzelt utját jelzi, a másik a társadalmi haladás irányát mutatja. Ady cikkeiben, tehát szemléletében természetesen nincs meg ez a kettéosztottság, nemzet és haladás gondja szervesen egybetartozik, kölcsönösen áthatja egymást, de úgy - mint az előző fejezet is bizonyítani akarta -, hogy az 1905-ös forduló után a meghatározó szerep a társadalmi haladásé. Egyazon dolognak a két oldaláról van tehát szó, s csak a könnyebb számbavétel és a jobb áttekinthetőség indokolja a két oldal elkülönült vizsgálatát.

Szó esett már arról, hogy a pályakezdő Ady a "magyar állameszme" védelmezőjének bizonyul, amikor az "ur nemzet" tagjaként az egynyelvű országot, a magyarosítást követeli. De már 1901-ben megjelent, TANULSÁGOK c. cikkében szenvedélyesen kiált nemet azoknak, akik "hazafias" dolgot látnak a nemzetiségek szidalmazásában. Ugyanakkor határozottan elveti az erőszakos magyarosítást, mert az nem fér össze demokratikus, felvilágosult gondolkodásával.

De csak az erőszakot, a kényszerített asszimilációt utasítja el. A magyar hegemoniáról nem mond le, a nemzeti és nyelvi eggyéválás óhaja (és illúziója) hosszú ideig fontos eleme marad gondolkodásának.

1902. augusztus 20-án cikket írt a *NAGYVÁRADI NAPLÓ*ban ISTVÁN KIRÁLY ORSZÁGA címmel. Ebben "beteg ország"-nak nevezi István király örökét. Beteg, erőtlén ország, mert egyrészt a szétesés fenyegeti a szeparatista nemzetiségi törekvések miatt, másrészt a szociális - kulturális elmaradottság sorvasztja az idejétmult feudalizmus miatt: "... ereje nincs, mert részei divergálnak. Hódításra képtelen a nemzetiségekkel szemben, s ereje nincs, hogy leszámoljon a megbéklyózó feudalizmus maradványaival."

István király országa, a történelmi Magyarország "meggyógyításának" módját, megmaradásának lehetőségeit kereste Ady, amikor megismerkedett Bánffy Dezső politikai programjával. A négyéves miniszterelnökség után 1899-ben megbukott, tulzónacionalizmusáról és erőszakos módszereiről ismert Bánffy Dezső néhány évi szünet után ismét aktivizálódott és politikai eszméit, újabb terveit cikksorozatokban fejtette ki. Ady nemzeti-nemzetiségi koncepciójának első változata ebből a forrásból táplálkozik.

A Széll-kormány politikájával elégedetlenek táborában bizonyos rokonszenvet váltott ki Bánffy új programja, egy ideig, - főként a választójog kiterjesztésének hangoztatása miatt - a *NÉPSZAVA* is elismeréssel nyilatkozott róla. Ady 1903 folyamán több cikkben is foglalkozik Bánffyval, népszerűsíti őt magát és politikáját. Az alakítandó párt támogatására felhívja a váradi olvasókat: "Nagyváradnak elől kell járnia e szervezkedő munkában" - mondja. Egyetértéssel idéz programjából is. Az ismertetésből kiderül, mi az, ami vonzotta Adyt Bánffy terveiben: "Szükség van egy oly kormányképes gouvernementális irányzatú pártra, mely a meddő közjogi kérdések feletti harcot félretéve, erős, határozott, liberális és nemzeti irányban a gazdasági és szociális kérdések megoldását tűzi ki célul"; majd tovább: "A nemzeti iránynak határozottabb és hathatósabb érvényesülését reméltem egy új pártalakulástól, mely tekintet nélkül minden egyébre, az egységes, egynyelvű magyar nemzeti állam létrejöttét tűzi ki célul, mely érdekből megenged, nem alkuszik, midőn az egységes magyar nemzeti társadalom létrehozataláról.. gondoskodik."³¹

Itt van az orvosság a "beteg ország" bajára, az Ady által említett divergálás, a fenyegető szétesés és a társadalmi megrekedtség ellen.

Személyesen is felkeresi interjú céljából s a látogatásról közölt tudósításban kijelenti: "erőtéljes, sovóniszta s

radikális programja...megejtette a gondolkodó s világos agyu embereket."³² Valamivel később "Bocskai utódjá"-nak nevezi, akit hódoló szavak kíséretében szinte már az ország élére emel: "Bocskai zászlaja felé siet mindenfelől a hajduk keserü szívü, kóbor népe. Az isten hozta közénk s áldja meg a szép fejü, piros arcu, villogó szemü, erős férfiut, a nemzetnek predesztinált főkurátorát."³³ Más alkalmommal politikai rátermettségét, éleslátását dicséri: "Ez az erős, nagy magyar ember talán az egyetlen tisztán látó."³⁴

Miben látja Ady Bánffy politikájának a lényegét, hogyan fogalmazza meg - levonva annak tanulságait - a maga elképzeléseit az ország bajának orvoslására? Ady fő tétele így hangzik: "ennek az országnak muszáj teljesen magyarrá válnia, hogy tovább élhessen, hogy gazdag és kultúrország legyen."³⁵ E tétel bizonyításának szenteli MAGYARSÁG c. cikkét, amely felépítésében, gondolatmenetében a szigorú logikai rendet követi.

A bizonyítandó tételt két premisszából vezeti le. Az egyik: meg kell menteni az országot, nem szabad megengedni, hogy mint politikai képződmény szétessék. A nemzetiségek kifelé tekintgetnek, a soknyelvűség széthullással fenyeget. Az együttartás módja az egynyelvűség, a homogén nemzeti társadalom. Melyik nyelv váljék általánossá, milyen legyen az egységes állam nemzeti jellege? A kérdésre adandó válasz előtt érdekes megjegyzést tesz Ady. Azt hangsúlyozza, hogy válasza a jelenből, a mából, a "szükségből" folyik, s nem vezet semmiféle történelmi szempont, semmiféle tradíció! Ez arról árulkodik, hogy tudatosan szakít az előző korszak nemesi szemléletével, nem a honfoglalással szerzett történelmi jogra hivatkozik, mint még Jókaiék tették, hanem a jelen tényeire, a realitásra, az értelmi belátásra apelál. "Nincs ehhez a históriának, a tradícióknak, a faj-magyarság mániájának semmi közük. Ez a hit és program a mából, a jelenből; a szükségből folyik. Ha e sorok írója tót fiskális vagy oláh pópa volna, de olyan szabad agyvelejü, amilyennek most véli magát,

akkor is azt mondaná, hogy ennek az országnak muszáj teljesen magyarrá válnia"... Hogy miért? A válasz nem előjogokra, nem a véráldozatra, nem a multa utal, hanem a jelenvaló tényekre: "mert *l e g k ö n n y e b b* /Ady kiemelése/ magyarrá tenni... A jelen intézményei magyarok. Numerusra a magyarul beszélők és a magyar kulturán dolgozók száma a legnagyobb. Ami keveset vagyonganban és kulturában csináltunk, az a legnagyobb részben magyar. Ha német volna, oláh volna, azt kellene mondanunk: németesítsünk, romanizáljuk. De magyar! Itt magyarosítani kell!" Az országot a széteséstől csak ez mentheti meg.

A másik premissza: lépést kell tartani a korrallal, modern gazdaságot, fejlett kulturát kell teremteni, röviden: haladni kell. Erre a magyarság kiválóan alkalmas, mert vonzódik az új eszmék iránt, hajlik a reformra, a haladó gondolkodásra, tehetőségét pedig a nemzeti történelem nagy alakjai és alkotói bizonyítják. Ady szavaival: "A magyar fajta szorgalmas, türelmes. A szorgalom és türelem hát magyar erény. A magyar fajta reformra, liberális gondolkodásra hajló. Mutatja a reformáció, mikor e fajta szinelángja fogadta el a protestáns vallást. Ami a kulturát illeti, ez a fajta adta Mátyást, a reneszánsz királyt, Erdősi Sylvestert, Széchenyit, Kossuthot, Petőfit, hogy nagyokat lépve ragadjunk ki pár nevet. Ez a fajta haladásra, gazdagodásra, szabad gondolkodásra, kulturára termelt." Ha a magyarság jó tulajdonságai ennyire kedvező feltételeket teremtenek a társadalmi megújuláshoz, mi akadályozza előrelépésünket? Ady szerint az, hogy a tehetséges magyar fajta "most tehetetlen. Megkötik kezét Róma, a feudális főnemesség s a nagyon éretlen, de nagyon izgága nemzetiségek. Ezt az országot hát muszáj magyarrá tenni!" Magyarrá, tehát haladóvá; úgy kell növelni a progresszió erőit, hogy azok meg tudjanak birkózni az utjukba eső minden nehézséggel. "Bánffy magyarsága" és Ady akkori programja tehát nem más, mint "harc a klerikalizmus, az ostoba nemzetiségi fantazmák, Bécs, a sötétség, a kiszípolozás s a hülye nacionalizmus ellen."

A két előtétel mindegyike ugyanarra az eredményre vezet: a magyarosításhoz, mert a program szerint csak így marad fenn az ország és ez a biztosítéka a gazdasági és kulturális fejlődésnek is.

A nyomaték kedvéért cikke végén Ady még egyszer összefoglalja álláspontját: "magyarság.....radikalizmus! Kis népet, a mi helyzetünkben lévő, más még nem mentett meg a fenyegető haláltól soha!" Ha a zárósortok megrendült komolysága nem volna elég annak bizonyítására, hogy itt nem is annyira Bánffy népszerűsítése a hangsúlyos, hanem Ady meggyőződésének a hirdetése, akkor hadd hivatkozzunk egy ebben az időben keletkezett, de más témáról szóló írásra, amelyben ugyanez a mélyen átélt aggodalom, a megrendültség, s a megmaradásnak ugyanaz a biztosítéka található: "Nagy elváltozásokra készül az élet. Rettenetes viharok staféta szellői funak. Csak a magyarságunk s csak a haladásunk tarthatja meg ezt az országot."³⁶

Más összefüggésben korábban már idéztük Ady lelkes szavait: "Föl, föl a kultúra csúcsaira"..... "Elfogulatlanok, műveltek, világjárók, dolgozók és magyarok fogunk lenni." A hangsúlyt most az idézett szöveg két részletére kell vetnünk, ezek: k u l t ú r a és a m a g y a r o k f o g u n k l e n n i. Összekapcsolódásuk ugyanis Ady nemzetiségpolitikai elképzeléseinek újabb változatát mutatja. Azt a változatot, amely a "kulturállam" megteremtésével akarja feloldani a magyarság és a más ajku hazai népek közötti feszültséget és ezen az uton reméli az egynyelvű ország létrehozását. Ez már a "kozmpopolitá-nak kikiáltott Nagyvárad hatása, a szociológia tanításainak, a polgári progresszió eszmevilágának megismerése munkál itt Ady gondolkodásában. Ennek nyomán "restaurálja""lelkében a faji érzést" a debreceni "öntelt vadmagyarság"-ból kiábrándultan. A vitás kérdések eldöntését nem az erőszakos eszközöktől, az elnyomástól várja, hanem a polgári humanizmus alapján, demokratikusan, a műveltségben elmaradottak fölemelésével, a magasabb szinten való egyesülés reményében. Ilyen értelemben fogalmazza meg álláspontját:.."Nagyváradon kezdem

hinni, hogy minden kis népnek sovínisztának kell lennie s egyetlen lehető magyar politika a kulturállam kiépítése ugyan, de a magyar fajta teljes diadalra juttatásával."³⁷

A "kulturállam kiépítése" magyarok és nemzetiségek közös feladata. A kölcsönös gyűlölködés, az egymás erőinek gyengítése, - tehát a távolító, romboló, a közös boldogulást fékező magatartás - helyett az egy célra irányuló, a mindenkinek hasznos aktivitás fontosságát hangsúlyozza Ady abban a tudatban, hogy az összefogás érzelmileg is közelebb hoz egymáshoz s csak ilyen módon lehet eltüntetni a szakadékot az ország különböző nyelvű lakói között. "Számolnunk, s barátkozunk kell a velünk élő románsággal, meg kell próbálnunk az együtt emelkedést a kulturtársadalom nagy ideálja fölé" - mondja Josif Vulcan drámájának nagyváradi bemutatója alkalmából.³⁸ És mint "a szociológia fanatikusa", aki "a meglévő faktorokkal szeret számolni", a közvetlen tennivalókra irányítja a figyelmet. "A magyar társadalomra nagy föladat vár. A kis faluból, az ország minden részéből szomorú hírek jönnek. A Belényes-vidéki inségre mutatunk most rá csak....Ezt a népet közösen kell kivinnünk a lelki és testi nyomorúságból". A közös cselekvés, a lényeg szem előtt tartása megköveteli a kölcsönös türelmet, a fölülemelkedést a jelentéktelen napi ügyeken: "Ma még indulatosak, szeszélyesek, babonások, apró csacsiságokon megütődők, fölfortyanók, vadócok vagyunk. Magyarok, románok és németek és mindannyian. De a jobban látóknak már illik látniok és belesejdíteniok a jövőndőbe." A jövőndő pedig nem a szétválást, a divergálást ígéri, hanem az egyesülést a kultura jegyében: "mely majd fajta, vallást, szint, szokást nem tekint, de egyesít a kultura, az emberiség közös érdekei, a közös haladás és tökéletesülés nevében mindenkit." Addig is a békesség megőrzése céljából tanusítsunk türelmet azok iránt, "akik a kulturát más nyelven szolgálják" és "ne vakitson el bennünket a politika kicsinyessége" - figyelmeztet Ady.

Mindez azonban a "kulturállam" programjának csak az egyik oldala. Mert az előbbieket helyesen értelmezni csak úgy lehet, ha nem feledkezünk meg Ady idézett cikkének két - éppen a nemzeti jövő szempontjából legfontosabb - gondolatáról. Arról a követelésről ugyanis, hogy "a magyar társadalom ... tartsa meg az elvitázhatlan, fölényes vezetést" a kulturában, továbbá arról a figyelmeztetésről, hogy "ezen a földön csak magyar politika lehetséges, csak ez nacionális, csak ez helyes még utilitárius szempontból is." Ez pedig nem egyszerűen a "magyar kulturális hegemonia elvé"-nek a kifejtése, nem is csupán azt jelenti, hogy "a magyar kulturális hegemonia csak lépcső egy majdan eljövendő egyetemes kulturtársadalomhoz," mint VEZÉR ERZSÉBET ide vonatkozó jegyzete állítja,³⁹ hanem a magyar nemzeti célok előtérbe helyezéséről, a magyar nemzeti politika kizárólagosságáról van szó.

Az "elvitázhatlan, fölényes vezetés" a kulturában Ady szerint valamilyen civilizátori szerepet is jelent a nemzetiségek körében. Ez azzal jár együtt, hogy a kulturális felemelés elsősorban nem a nemzetiségek anyanyelvi műveltségének a fejlesztését célozza, hanem a magyar kultúra (és nyelv) terjesztését. "Nevelni kell őket" - mondatja egyik, 1904-ben írt novellájának hőisével -, "be kell közéjük vinni a szelídítő és nevelő magyar kulturát."⁴⁰ Természetesen nem erőszakos módon, nem durva eszközökkel, hanem az együttműködés jegyében. De azért itt is figyelmeztet: "A pópákat rendbe kell szedni, nem pedig paktálni velük a követválasztások érdekében. Főként azt kell éreztetni ezzel a néppel s vezetőivel, hogy itt a magyarság az ur."

Ady gondolkodásában összekapcsolódik a két fogalom: magyarság és világosság s ellentétük is együtt jelentkezik: magyar - és kultúraellenes. A galíciai zsidókról szólva - egyik, 1905-ös keletű cikkében - mondja, hogy ezek "bigottságát, magyartalanságát" az "intelligens magyar zsidók" bírálják leginkább, ők "vivják ellenük a legmagyarabb, legcivilizátoribb

harcot." ⁴¹ Említést tesz a fiatal Grün doktorról, aki "ruten vidékre" került állásba, s "mint az *Elnémult harangok* kálvinista papja, ő is a világosságot és a magyarságot akarja e sötét országban terjeszteni." A hazai nemzetiségi tömegek fölemelésének, szellemi és anyagi jólétük biztosításának az utja a magyar-és kultura-ellenesség fölszámolása: "Magyarság és világosság mindenféle honi sötétség, (rabbinusos, plebánusos, tiszteletes, pópás, demagógus, kuruzslós és a többi) ellen." S hogy a tétel érvényességéhez, az egész országra, minden nemzetiségi csoportra kiterjedő hatóköréhez kétség ne férjen, tájegységek felsorolásával is kiemeli: "Vigyünk magyarságot, kulturát és módot az életre a legsötétebb Zemplénbe, Máramarosba, Biharba, Krassó-Szörénybe, Szilágyba, és annyi sok helyre." S csattanóként még hozzáfűzi: "Mód csak egy van: kötelező, általános állami népoktatás. Tetszik? Nekünk igen. És minket ettől nem tántoríthatnak el semmilyen vallásu csodarabbik."

A kulturállam megteremtésében Ady fontos szerepet szánt az állami oktatásnak. Ismeretes, hogy a dualizmus fél évszázada alatt a nemzetiségi harcok gyakran az iskolák körül lán-goltak fel s a magyar nyelv oktatását elrendelő különböző iskolai törvények mindig élénk tiltakozást váltottak ki az idegen nyelvű állampolgárok körében. Egyéb tényezők mellett ez a szívós ellenállás is közrejátszott abban, hogy a kormányzati intézkedéseket nem követte a kívánt ütemű magyarosodás. Főként a különböző egyházak kezén lévő iskolák magyarosító munkáját tartották elégtelennek.

Ady nemcsak nemzeti szempontból, de általában, felvilágosult, liberális elvei alapján, antiklerikálizmusánál fogva is a világi nevelés híve volt s ezt különösen szükségesnek tartotta a népoktatásban. Már 1901-ben felfigyelt egy, a népoktatás államosítását javasoló nyilatkozatra s azt egyetértően idézve úgy értékelte, hogy "radikálisan liberális" nézet, a "tisztá hazaszeretét diktálta."⁴² A hazaszeretetet azért érezte meg a javaslatban, mert az államosított, minden nyelv-

területen azonos elveket követő népoktatásban a soknépű ország egységes kulturájának, a nemzeti egység megteremtésének az eszközét látta. Különösen szükséges ez olyan országban, ahol - Ady szavai szerint - "a nemzet erejét nemzetiségi és felekezeti harcok gyengítik s egymással szembenálló ellenséges táborba osztják be azokat, akiknek egyazon nemzeti eszme diadaláért szívvvel, lélekkel küzdeniük kellene."

Az iskolák államosítása Ady publicisztikájában hol a nemzeti szempont hangsúlyozásával, hol pedig mint radikális polgári feladat kerül előtérbe. Ez utóbbit tartja szem előtt, amikor franciaországi példára hivatkozva követeli: "a gyermekeket vegyük el rossz ellenségeinktől." "...kerítsük kezeink közé ...az iskolákat."⁴³ Áttételesen persze a népoktatásnak az egyházak kezéből való kivétele egyúttal nemzeti, magyar célokat is szolgál. Ez a gondolat is ott rejtőzik Ady szavai mögött: "Ez a mi országunk kis ország s mi magyarok pláne kis náció vagyunk. Értsék meg már jóhiszemű opportunus barátaink, hogy kis nemzetnek lélegzetet vennie is radikálisan kell."

Más alkalommal a kétféle szempont együttesen van jelen érvelésében. FEKETE VIZEKEN c. cikkében, amely az 1907-es iskolatörvényhez kapcsolódik, élesen kikel Apponyi kultuszminiszter ellen, mert az - szerinte - a klérus és a Vatikán érdekét szolgálja iskolareformjával. Ugyanakkor "borzasztóul nemzeti, rikoltóan nemzeti színekben" kiadott rendeletei nem alkalmasak arra, hogy megváltoztassák az egyházi kézben lévő nemzetiségi iskolák szellemét. Csupán látszatintézkedések ezek, amelyek nem mozdítják előre a nemzet ügyét. Mert "az oláh és tót iskolákban a nemzeti cimeres zászló alatt fölosztják még a magyar mennybéli üdvösséget is s ellenséges, primitív, de erős kulturák fáját szöktetik papkertészek és hóbortos iskolamesterek az ég felé."⁴⁴ Ezt csak úgy lehetne megakadályozni, ha az Apponyi-féle, klérust segítő iskolapolitika helyett radikális megoldáshoz nyulnánk, megvalósítanánk az "istentelen gondolatot", kivennénk az iskolákat az egyházak

és a nemzetiségek kezéből. Apponyi rendeletei helyett "szebben hangzanék" - mondja Ady -, hogy "minden tanítóképző intézet és minden iskola mától fogva állami és magyar. Szebben, magyarabban és rövidebben lehetett volna-e törvényt hozni?"

Hogy milyen nagy feladatnak látja a "kulturállam" felépítését, s milyen sürgősnek a "magyarság és világosság" terjesztését a nemzetiségek körében, arról egy 1907-ben keletkezett drámai hangú glosszája árulkodik. Egy statisztikai jelentés döbbsenti rá a "nagy magyar kultúra fanatikus akaróit", de "a magyar impérium és a harminc millió magyar bolondjait" is a valóságra: "Ebben az országban majdnem tizenegy millió ember nem tud magyarul. S ugyanebben az országban majdnem tizenegy millió ember nem ismeri a betűt. Miért vernők egymást, mikor ilyen rettenetesen meg vagyunk mi ugyanis verve."⁴⁵

A magyarság és világosság vagy a "nagy magyar kultúra" - amelynek "fanatikus akarói" közé magát is odaszámította -, Ady felfogása szerint az európaiságot is jelentette, a fejlettebbet, az előbbre tartót a környező többi népekhez, az "emberi kulturától messzebb állók"-hoz képest. Mi magyarok voltunk azok, akiket - Ady szavaival - "áthasogatott a legnagyobb civilizációk kilüktetése." Ezért azt hitte, hogy a hazai más ajku népeknek is érdekükben áll elfogadni a magyar kulturát, hiszen ez boldogulásuk, jobb életkörülményeik feltétele. Lukács László román nemzetiségi politikust - akinek valamikor a képviselői sikerét, megválasztását írásaival is támogatta a kormánypárti magyar jelölttel szemben -, egykor "homme de qualité"-nek, "okos ember"-nek tartotta, mihelyt azonban magyar-ellenessé vált, Ady szemében "intellektusban szerfelett meggyengült ember"-nek bizonyult. S az érdekes tanulság: "már csak azért is oka volna reánk, magyarokra haragudnia, hogy engedték egy olyan-amilyen, de mégis forrongó kulturából, mondjuk félkulturából egy szomorubba, egy fertálykulturába bukni, s ott elveszteni önmagát, a régi, sokkal különbnek indult Lukács Lászlót."⁴⁶

A "kulturállam" koncepciójához - amely a nemzeti művelődés terjesztését az egységes, magyar nyelvű állami oktatástól várta -, közel áll, s a célok azonosságában vele meg is egyezik a nemzetiségi kérdés megoldását ígérő újabb változat: a városos Magyarországé.

A városok kulturateremtő és magyarság-megőrző-magyarosító szerepének hirdetésével Ady nem állott egyedül. A polgári progresszió táborában elfogadott elmélet volt az, elég, ha Jászi Oszkár fejtegetésére hivatkozunk. Lényegében ugyanazt az elvet hirdették a szociáldemokraták is. Az Apponyi-féle - Ady által is élesen bírált - iskolaörvény visszhangjaként Bresztovszky Ernő cikksorozatát indított a *SZOCIALIZMUS*-ban, s az iparvidékek és a városok magyarosodási adatai alapján ezt írta: "Nem az iskola az a hely, ahol állandóan lehet magyarosítani, hanem a gyár...amelyben magyarul tanul a nem magyar munkás." További gondolata: "...a magyarosodásnak pedig legelsős, ha nem egyetlen tényezője a város, az iparosodó, népességművelő város."⁴⁷

Az ideát nem a szociáldemokráciától kölcsönözte Ady, legalább is nem a Bresztovszky-féle cikksorozat idején találkozott a gondolattal először. Írásai bizonyítják, hogy már évekkel korábban, 1902-ben foglalkoztatta a városiasodás a városoknak a nemzeti kultúra fejlődésében és a társadalmi haladásban vállalt szerepe.⁴⁸ Egyik-másik cikke, - illetve az azokban megfogalmazott kritika Szegedről, Debrecenről, Kaposvárról - érzékeny reagálást váltott ki az érintettek körében.

Határozottabban először A KULTURA IGÉRETEI c. írásában mondja el gondolatait.⁴⁹ Azt a meggyőződését hangoztatja, hogy a modern magyar kulturát a városoknak kell megteremteniük. Ez az egyszerűen megfogalmazott, az igazság meggyőző erejével ható gondolat abban az időben merészséget jelentett, szembe fordulást az álnépies, provinciális izléssel és gondolkodással. Nem csoda, hogy a maradiság számára a "kozmpolita Nagyvárad"

szellemét idézte, hiszen polgárosult, európai életformát sürgetett a hazi elmaradottság helyébe. S ekkor még ez az európaiság, a "kulturállam" Ady számára is csak a jövő ígérete, nem is egykönnyen elérhető távolságban."Kulturállam jó sokára leszünk még, s ha leszünk, a városok által leszünk. A kultúrát már erősen igéri néhány magyar város. Egyelőre csak igéri." - mondja Ady az említett cikkben. S megfigyelései, tapasztalatai, érdekes felismeréshez vezetnek. A vegyeslakosságú városokban nagyobb kulturateremtő erőt és élénkebb szellemi pezsgést, több ígéretes nyugtalanságot lát, mint azokban, ahol színmagyar a lakosság. Ebből arra következtetésre jut, hogy a népesség keveredése, a különböző kultúrák közvetlen érintkezése, kölcsönhatása s e viszonyban az erősebb elem győzelme pezsdítőleg hat a szellemi életre, fogékonyabbá teszi a haladás eszméi, az új iránt. Ilyen folyamatot Ady főként az etnikailag kevert városokban - egyebek közt Aradon, Nagyváradon - tapasztalt. Ezekről mondja: "Azokban a városokban látjuk az ígéretet valószínűnek, erősebbnek, hol a magyarságnak *nagy harcra kellett magába olvasztania idegen elemeket.* /Ady kiemelése./ Arad, Nagyvárad, Pozsony, Kassa, Temesvár, Győr, Pécs, Miskolc inkább ígéretei a jövő kultúrájának, mint a palotás Szeged." Az a véleménye, hogy "az elzárkózottan régen és tisztán magyar lakosságú városok" nem elég mozgékonyak, "csökönyösek, lassan ballagók."

Az előző idézetben Ady által aláhuzott, kiemelt szövegrészek a költő gondolatmenetében kettős funkciója van. Az egyik az adott szövegösszefüggés szerint okhatározói, hiszen az erős küzdelemmel végbement, vagy a jelenben végrehajtandó természetes asszimiláció a fenti városok kulturateremtő erőt növelte, tehát oka egy Ady által megfigyelt vagy remélt következménynek. A magyarság győzelmével végződő asszimilációs harc képessé, alkalmassá teszi a modern kultúra befogadására és fejlesztésére.

Más összefüggésben viszont a "magába olvasztás", a hódítás: feladat, cél Ady városfogalmában. Itt is kiderül, ami más vonatkozásban ismételten előtűnt, hogy Ady gondolatrendszerében a kultúra, a kulturország nemcsak a haladást, a modern polgári követelményeket jelenti csupán, hanem elválaszthatatlanul össze van kapcsolódva a nemzeti szempontokkal. A kultúra gyarapodása, a haladás ügyének előremozdulása nála mindig egyet jelent a magyarság erősödésével, a nemzet fájának lombosodásával. Ha "csökönyösek, lassan ballagók" a színmagyar alföldi városok, Ady bírálatát nem csak a szellemi ernyedtség, a konzervativizmus miatt érdemlik meg, hanem az is benne van az elmarasztalásban, hogy nem segítik elő a magyarság terjeszkedését. Világosan kiderül ez az előző cikk folytatásából, A MAGYAR VÁROSOK című közleményből.⁵⁰ Itt ugyanis azt olvassuk, hogy Debrecen nem teljesítette történelmi feladatát sem a nemzeti hódításban, sem az új eszmék befogadásában: "Csak masszájával nyom a magyarság mérlegén. Magyarsága hódításra, kulturára nemigen hajlik." Ezért van, hogy nem tudta megállítani a román etnikum közeledését, hogy telekkönyvei szerint "néhány év óta az erdélyi román pénzügyek pénze tódul Debrecenbe s Debrecen felé." A "zsiros, konzervatív, nehézkes város" nem szorítja vissza az előretörtetést, még kevésbé alkalmas "tüzes, erős, hódító magyar hatásra", pedig erre "színmagyar kálvinizmusa" szinte predesztinálta volna. Mekkora területre kellett volna kiterjednie Debrecen "hódító magyar hatásának?" A kérdésre Ady szavai adnak választ: "Debrecenből a magyarságnak a Bükk-hegységig, és a naszódi hegyekig kellene sugároznia. Kulturájával, vagyonával reá kellene feküdnie az ország harmadrésziére. És Debrecen éli a legzárkózottabb életet a magyar városok között..... Tessék aztán itt akár művelő, akár magyarosító hatást keresni." S a végén visszavág még egy szemrehányással: "nem tudott lenyomulni erdélyi pusztuló székely véreinkig."

Polgárosító, művelő és magyarosító feladat hát a városoké Ady szemléletében. S erre biztató ígéretet olvas ki a nemzetiségi körzetekkel érintkező nagyvárosok fejlődési sajátosságaiból. De ennek a gondolatnak a közgazdasági igazolását találja meg a *HUSZADIK SZÁZAD* köréhez tartozó *RÁCZ GYULA* könyvében is, amelynek egyik fejezete ezt a címet viseli: *NEMZETI ÉS TÁRSADALMI EGYSÉGÜNK MEGALKOTÓJA: GAZDASÁGI ÖN-ALLÓSÁG*. Meleg szavu recenziójában a könyv legfontosabb tanulságát így foglalja össze: "Érték, eszmény, minden okos szó és betű, mely fülünkbe kiáltja, hogy dolgozni kell, művelődni és gazdagodni."⁵¹

Hogy nem hirtelen felvillanó ötlet volt Adynál a városok társadalmi és nemzeti szerepének ilyen megfogalmazása, azt semmi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az első "városos" cikkek megírása, tehát a váradi időszak után éveken keresztül újra meg újra visszatér erre a témára. A közbeeső évek érlelik a gondolatot, a meggyőződéssé lett vélemény elmélyül, összefüggései is világosabbá válnak. A város-fogalom kibomlik, programmá alakul, forradalmasító indulatok is dustják és vele szemben fölsorakoznak ellentétei, sőt ellenfelei is, azok az erők, amelyek a program megvalósítását akadályozzák. A város jelkép lesz: V á r o s, "a láz, a nyugtalan-ság, a munka és a fejlődés. Egyszóval a Város: a kultúra",⁵² és természetesen, ahogy korábban, úgy később is nagy hangsúlyt kap: a város: a magyarság. Ezzel a városi, európai magyar világgal áll szemben a vármegye, a középkoriasság, a politikai reakció, a kulturális elmaradottság, a nemzetiségek szervezkedése stb.

A tizes évek elején harcra buzdító kiáltványként hangzik fel újból Ady kedvenc gondolata a polgári radikalizmus lapjában, a *VILÁG*-ban, sokszor idézett zárómondatával: "A városos Magyarország döntse el, mert csak ő döntheti el a demokrácia, a kultúra - s ha úgy tetszik - a magyarság sorsát."⁵³ Harci kiáltvány, mely a városokért, a korszerű életformáért s a nemzeti megmaradásért szólit fegyverbe a provinciális lét, a nemzetpusztító maradiság ellen. Mert a feudalizmus, a latifundiumok nemcsak az embertelen kiszipolyozás helyei, hanem

az elnéptelenedés, a nemzetpusztulás előidézői is: "Montenegro nagyságu grófi és püspöki uradalmak táján jóformán cselelédnek való nép se maradt elegendő, elfogyott, nem akart szülni, megszőkött." Ezzel szemben - szinte csodával határos módon - új magyar városok születtek, "városok és magyarságtartályok ott, hol ezeknek előfeltételei hiányoztak" - mondja Ady a népszámlálás statisztikai adatain töprengve. S hogy számbaveszi az új helyzetben a társadalmi erőket és a harc várható alakulását, örömmel állapítja meg, hogy "nőnek, gyarapodnak, szaporodnak, igérkeznek Budapest mellett a többi városok, és e városok, tetszik, nem tetszik: magyarok". A "kiskirályok" számára a kibomlóban lévő társadalmi átalakulás, a "városos Magyarország" a pusztulást jelenti. Osztályérdekeiért, hatalmuk megtartásáért vívott harcuk a városokkal szemben nemzetietlen, magyarellenes, hiszen: "Magyarország s a magyarság voltaképpen - a városok." Aki tehát a városok ellensége, az a magyarság ellen fogott fegyvert.

Az urak a haladás, a kultúra, a városok elleni harchoz szövetségesnek a nemzetiségeket szeretnék megnyerni, de ebből a taktikázó békülékenységből "hiányzik a humanitás és az őszinteség." Ezek után mondja ki Ady a legfontosabbat, cikkének gondolatát: "Ma Magyarország: a városok, a készek és a leendőek, ők a kultúra, ők a magyarság, sőt a nemzetiségi kérdést is csak ők jogosultak és nobilesak megoldani. A városos Magyarország talán utolsó lehetősége és kerete egy lehető Magyarországnak". A városok azért jogosultak a nemzetiségi kérdés rendezésére, mert az urí osztályokkal ellentétben a megoldást a fejlődés irányában, előre nézve, a polgárosodás útján keresik és magasabb műveltséget, jobb életkörülményeket, polgári szabadságjogokat biztosítanak. Nobilesak pedig azért, mert nem brutális módszerrel: nem erőszakkal, nem kényszerrel akarják meghódítani a hazai népeket a magyar kultúra számára, hanem önkéntesség alapján, a természetes asszimiláció folyamatában. Ezért várja Ady a városoktól a divergáló folyamat

megállítást, az ország népeinek együtttartását, a "talán utolsó lehetőséget" a területi integritás megóvására.

A "városos Magyarország" tehát a nemzeti és társadalmi problémák megoldását ígérő vágya volt Adynak. A "mágnások és püspökök uradalma" helyét elfoglaló új haza, amelynek polgárai jólétben élnek, műveltek, szabadok és nem ismerik a nemzetiségi gyűlölködést.

A "városos Magyarország" programjában Ady - következetesen a darabont korszak utáni önmagához - a nemzet (és a nemzetiségek) gondjait, boldogulását alárendelte a társadalmi haladás érdekeinek. Amit itt megfogalmazott, annál haladóbb álláspont ebben az időben nem volt Magyarországon. Nézetei találkoztak a hazai munkásmozgalom és a vele rokonszenvező polgári radikálisok felfogásával. Bresztovszky Ernő említett, 1907-es cikksorozatára utalva elegendő itt arra hivatkozni, hogy a századforduló után az összeomlással fenyegetett soknemzetiségű országot a szociáldemokraták is a rendszer demokratikus átalakításával akarták megmenteni, együtt tartani.⁵⁴

Részleteiben, következtetéseiben - különös tekintettel a "magyar nemzeti állam" kialakítására - Ady felfogása Jászi Oszkáréhoz áll legközelebb. - Ezt Jászi is kifejezésre juttatta azzal, hogy a nemzetiségi kérdéstről írott könyvének mottójául a *Magyar jakobinus dala* két strófáját választotta. Ady pedig a Jászi könyvéről írott rendkívül lelkes ismertetésben fogalmazta meg teljes egyetértését.⁵⁵

Mint ismeretes, Jászi nemzetiségpolitikai elgondolása sem lépi túl a polgári mértéket, ő sem mond le a területi integritás keretei között a magyarság vezető szerepéről, elképzelései szerint az itt élő népek svájci mintára szerveződnek. Elítéli az erőszakos magyarosítást, a nemzetiségeknek széleskörű gazdasági és kulturális fejlődési lehetőséget ígér.⁵⁶ A magyarság térhódítását a természetes asszimiláció útján látja biztosítottnak. Könyvében statisztikai adatokkal mutatja be, hogy az elmúlt 150 évben nemzetiségi tömegek olvadtak a magyarságba erőszak nélkül. Adyval azonos véleményen

meghatározó tényezőnek tartja a társadalmi haladást, s ebben a szellemben mondja, hogy a magyarság "fejlesztésének nem Hunyad és Trencsén megmagyarosítása az útja, hanem a magyar Alföld latifundiumainak parcellázása... és a papi és grófi meddőség helyére szapora magyar parasztok telepítése." S a nemzetiségi problémára térve így folytatja: "A társadalmi asszimilációt csak nagystilű gazdasági és szociális politikával lehet előmozdítani, mely fejlettebb kulturéletbe vonja be a lomha helyi partikularizmusokat. Kimélni minden érzékenységet, istápolni a néptömegek fölemelkedési törekvését, üldözni minden elnyomást és jogtalanságot: csak az ezeket az elveket képviselő kultúra és hatalom asszimilálhat."⁵⁷

Ady "városos" elgondolását pedig közvetlenül érinti és tudományosan látszik igazolni Jászi könyvének az a tétele, mely szerint "a magyarság számaránya egyenes arányban áll a községek nagyságával s mentül modernebb gazdasági szerkezetű az ország valamely része: annál inkább magyar."⁵⁸ Más szavakkal: a magyarosodás a városokban a legerősebb.

Ezek azok a megállapítások, amelyekről Ady azt írja, hogy Jászi "megtalálta nemzetiségi kérdésünkben...a demokrácia archimédeszi pontját." Az "archimédeszi pont" itt arra utal, hogy Jászi koncepciójában - mint Adyéban is - a demokratizálás az a láncszem, amelynek a megragadásával automatikusan megoldódik a nemzetiségi kérdés, és pedig az egységes nemzeti állam irányában. Ezt fejezik ki Ady elismerő, lényegre mutató szavai: "Mint vezet testvéreket egymás karjaiba, mint mutatja meg, hogy Magyarország nemzeti állami kialakulásához, melyet gonosz, hazug hazafiság akadályozott s eleddig késleltetett, csak a demokrácia segítségével, minden nemzetiség fölkarolásával érhetünk el."

Hazai viszonylatban 1912-ben ez valóban a legkorszerűbb és legdemokratikusabb formája volt a nemzetiségi kérdés rendezésének. De ez nem jelenti azt, hogy az objektív szükség-szerűséggel is összhangban állott. Ez utóbbi akkor már az

önrendelkezés elismerését követelte volna. Ettől pedig Adyt - és az egész hazai progressziót - visszatartotta az integritás és a magyar hegemonia féltése.

Ezért nincs az előbbinél modernebb, a haladó nemzetiségi irányzatok által is helyeselt javaslatuk a vitás kérdések lezárására.

Ezen a ponton azonban Adyt ki kell emelnünk az öt magukénak vallók táborából. S éppen forradalmisága miatt, amiatt az elvi különbség miatt, amely történelmileg az ő javára mutatkozik, szemben a nem forradalmi, reformista irányzatokkal. Ez a forradalmiság, amely az évtized végén tudatosodik nála és válik költészetének és politikai állásfoglalásának meghatározó elemévé, képessé teszi őt arra, hogy Jásziéknál "meszszebb lásson, jobban lásson" s ha nem is vallja s konzekvenciáiban nem is vállalja az önrendelkezési jogot, de felismeri, számol vele, mint eshetőség ott van a jövőt latolgató gondolatai között. A nemzetiségi kérdés vonatkozásában is "két meggyőződésű" ember volt. Vallotta, hirdette, amit idehaza történelmi parancsnak, soron lévő feladatnak ismert, de azt is jól tudta, hogy máris előbbre kellene lépni, nincs megállás a fejlődésben. "Nem vagyunk sovíniszták - mondja a KÉT MEGGYŐZŐDÉSŰ EMBEREK-ben -, de állami oktatást kérünk egy államnyelven, holott titokban tegnap még a községi oktatás volt a hiszekegyünk, s ma jobban, mint soha, a legszabadabb, legszínesebb tanítás az ideálunk, akár száz nyelvvel s száz katekizmussal."

1906-ból való a genuai eszperantó kongresszus kapcsán keletkezett írása, az EGY MAGYAR PROBLÉMA c. párizsi levele, amelyben zseniális felismeréséről, a világnyelv szükségességéről beszél. Ez, mint mondja, "magyar probléma", hiszen "ezer év óta élünk tarka népü és nyelvü földön." S rögtön fogalmazza a mának is szóló tanulságot: "Okosságunk szerint, ha a gondolkodás betegségünk volna, minden internacionalizmus élen Magyarországnak kellene állnia Európában. A mi életünket

csak az internacionalizmus mentheti meg. És a világnyelv-probléma ezért rettenetesen magyar, sőt tulipános probléma."⁵⁹

E mellé az aranyigazság mellé - ellentétként - idekiváncozik Adynak egy másik cikke, amely nem sokkal később keletkezett. Ebben a vidéki újságírók gyakori párbajozásának okai között a nemzetiségi kérdés megoldatlanságát említi: "Nekünk, a nem sovínisztáknak is, legsiralmasabb problémánk a nemzetiségi kérdés. Olyan sokoldalú, sokigazságú és sokbáratu, hogy az ember írni se mer őszintén róla," -mondja. De a vidéki újságíró bátrabb "s akkor leginkább, ha magyar, s úgy képzelem, hogy ami hibát Szent István óta kedves államférfiaink elkövettek, azt neki kell reparálnia." S töprengését ezzel zárja: "...bennünket mindig meghat, ha a vidéki újságíró, a magyar újságíró, azért párbajozik, mert ebben az országban nemzetiségek is grasszálnak."⁶⁰

Az internacionalizmusnak az előző cikkben hirdetett igazságával -az egyik meggyőződéssel - szemben áll itt az utóbbi írás, amely viszont Ady belső bizonytalanságáról, "másik meggyőződéséről" árulkodik. Arról, hogy érzelmileg nem tudott elszakadni a történelmi magyarságtól, a hegemoniától, az ezeréves magyar vezetéstől, bár az uralkodó osztályok bűneit látta és ostorozta. A cikk szemlélete szerint az államférfiak Szent István óta azért (is) hibásak, mert még mindig van nemzetiségi kérdés, "sokoldalú, sokigazságú, sokbáratu", s mert "nemzetiségek is grasszálnak" az országban, sem beolvasztani sem megnyerni nem tudták őket. Ez a "sokbáratu" tehetetlenség az oka, hogy Ady "meghatódik" az újságírók párbajáról értesülve, vagyis fájdalmasan egyetért velük.

Ez a kettős vonzás, - az érzelmi kötődésű nacionalizmus, vagy ahogy ő nevezi:patriotizmus az egyik oldalon, s az értelmi belátással elfogadott internacionalizmus a másik oldalon - jellemzi Ady magatartását egyre inkább, ahogy sötétebbé válik a nemzeti jövő.

Az erdélyi románság nemzetiségi mozgalmi és az elszakadási törekvések az 1910-es években élénk visszhangot keltettek a magyar közvéleményben és a sajtóban. Ady ekkor írja a S HA ERDÉLYT ELVESZIK? c. cikkét.⁶¹ Ebben is a nemzet, a történelmi haza miatti aggodalom, az érzelmi magyarság vitázik - alkudozik a hideg érvekkel, a józan ésszel, mely az internacionalizmust sugalmazza. Ennek a belső drámának az alapkonfliktusát megrendítő Őszinteséggel maga Ady fogalmazza meg:..."magamról a buta sovinizmust régen letörültem, s a nacionalizmusom kétségbeesett alkudozás sorsom és a között, ami már a legtöbb internacionalizmusnak is fölötte jár."

Ez az "alkudozás" mondatja ki a fájdalmas szavakat a vállalt nemzeti sors megpróbáltatásai előtt: "És mégis, Erdélyre gondolván el kell lágyulnom"..."egy időben Erdély volt Magyarország s ez jelentette itt a haladást, a kulturát a románságnak is"... "Erdélynek külön lelke van."

A belső dráma másik szólama a higgadt mérlegelésé, a tényekkel számot vető értelemé: "kényszerű beletörődöttség-gel készen kell állnunk minden elé"... , kacérkodás a veszteség tudomásul vételének gondolatával: "Román barátainknak, testvéreimnek, szeretettjeimnek már szinte unalmasan s kedvetlen kedvességgel, de majdnem egész hittel mondogatom el régi, komoly tréfámat: Hiszen én nektek adom Erdélyt, ha kell. Aradig és Máramarosszigetig is, a magam külön házacskáját szintén"

Az érzelem és az értelem oldalán felvonultatott érvek sorát az a vallomás zárja le, mely szerint Adynak valójában "Erdély egyetemes nyomorusága fáj". Így a megoldást sem várhatja békediktátumokban, hanem a társadalmi radikalizmusban, az internacionalizmus szintjén: "Hogy muljanak el, óh, már a srápnelés igazságok, s hogy engedjenek bennünket a magunk srápnelésével, emberszerető és fölszabadító munkánkkal, tovább munkálkodni nemzetellen népboldogságokért."

A belső harc, az örökölt nemzeti sors és az igaznak felismert internacionalizmus konfliktusa azonban a véglegesség érvényével nem ér véget, nem oldódik fel. A "keserves helyzet és alkalom" - ahogyan Ady utal a közeledő összeomlás veszélyére -, újból és újból gondoskodik a küzdelem felújításáról.

A politikai helyzet romlása és a jövő egyre aggasztóbb kilátásai gyakran kényszerítették arra, hogy szembenézzen a tényekkel, s önmagába mélyedve vizsgálja azok hatását s a belső reagálás módjait. Az önvizsgálat többször zárul valómással, lírai hangú nyilatkozattal, amelyben számot ad önmegfigyelése eredményeiről. Ilyen önleleplező, a nemzethez, hazához, a nemzetiségekhez való viszony dilemmáit őszintén feltáró írás 1915-ből a VALLOMÁS A PATRIOTIZMUSRÓL.⁶² Itt Ady azon tündöklik, hogy "a jöhető veszedelemkor", "keserves helyzet-s alkalomadtán" mit kellene tennie, mit parancsolna hazaszeretete, vagy mint ő mondja, "romantikus patriotizmusa." A tündökés arra a következtetésre vezet, hogy az ilyen helyzet kétszeresen is súlyos választás elé állítja Adyt. Szembekerülne egymással internacionalizmusa és hazaféltése. Mert "amilyen szinte bizonyos, hogy a fajgyűlölet gyökereit is kiirtottam magamból, olyannyira, hogy Jászi Oszkárón kívül kevesen lehetnek még nálam gyengédebbek és szeretőbb érzésűek a magyarországi nemzetiségekhez, olyan egész bizonyos, hogy a patriotizmus keserves helyzet -s alkalomadtán felébredne bennem". Ennek következménye pedig a gyakorlati magatartásban nem lehet más, mint az, hogy "bármilyen áron meg kell védeni egy pláne katonai és ultramontán gyilkossággal fenyegetett fajtát". A nemzetiségekkel való teljes testvéresülés óhaját megghiusítja az integer haza védelmének erkölcsi parancsa, melyet az a gondolat táplál, hogy "a magyarság szükség és érték az emberiség s az emberiség csillagokhoz vezető útja számára."

De töprengései közt az is fölvetődik, hogy a súlyos helyzet, a magyar hazát fenyegető veszedelem választás elé

állítaná a társadalmi haladás és a nemzeti érdekek vonatkozásában is. Hiszen a nemzetet fenyegető veszély esetén a "romantikus patriótaság" összefogásra kényszerítené mindekivel, aki a veszély elhárításáért hajlandó küzdeni. Adott esetben tehát egy táborba kerülhetne azokkal a konzervatív elemekkel, akiket hosszú évek óta halálos ellenségeinek, a demokratikus Magyarország legfőbb akadályainak tekintett. "De itt már azt is muszáj feltennem - mondja erről -, hogy egy aulikus ősü magyar gróf, ki tavaly még minden nyugtalan magyart leöletett volna, véletlenül nem a maga kiskirályságát védi, hanem a magyarságot.""harcolhatok-e én akkor ezekkel"... "ma úgy képzelem, hogy még ilyen katasztrófa esetén is különösen harcolnék és védekeznék, de ki tudja, nem mást parancsol-e felébredt, romantikus patriótaságom."

Ady azzal is tisztában van, hogy mindez nem csupán az ő személyes problémája, hanem mindazoké, akik véle együtt az új Magyarországért küzdenek, tehát a magyar progresszió egész táboráé. Aggodalmait, töprengéseit megfogalmazva így ír: "Félek, nem lehetetlen, hogy ez a keserves helyzet és alkalom hírtelenebbül, mint hinnők és várnók, elénk borul. S itt foghat jutni minden mai különös, speciálisan magyar problémájánál kinosabbá a magyar progresszivek különben is sokszínű tábora." A maga válaszát - mint láttuk - megadta a feltett kérdésre. A többiek, a "sok színű tábor" helyett nem beszélhetett, csak a figyelmeztetést vállalta.

A két irányból ható erő előbb alternatívát állítva, választást sürgetve, majd fokozatosan egyensúlyba jutva, egymást kiegyenlítve nyugvópontra vitte Ady belső drámáját. Olyan magaslatra emelte látását, ahol már a haza, a nemzet szeretete nem mond többé ellent a népek közös szabadságáért érzett lelkesedésnek. A "sulyos shakespeare"-i helyzetben vallott internacionalizmus így válik a nemzeti jövő forrásává, ahogyan Gogának küldött - 1913-as- üzenetében írja: "Egy

nemzet, aki súlyos shakespeare-i helyzetben legjobbjai valakijének megengedi, hogy embert lásson az emberben s terhelt teli magyarságával a legszigorubb napokban is hisz a legfölségesebb internacionalizmusban, nem lehetetlen jövőjü nemzet. Amelyik nemzet ma internacionalista fényűzéseket engedhet meg magának, nyert ügyü."⁶²

S ettől kezdve, a "terhelt, teli magyarság" súlya alatt is most már végig határozott marad a hang, s mindig egyszerre egyforma hangsúllyal mondja ki a magyarsághoz és az emberiséghez való tartozás parancsát: "Mindenki tudhatja, hogy magyar vagyok és magyarul és emberül a legbecsületesebb internacionalista."⁶³

1916-ban ugyanerről vall kissé részletesebben, utalva a korábbi, az állásfoglalást nehezítő ellentmondásokra is, de szilárdan, ingadozás nélkül: "Internacionális voltom mellett büszkén mutatok köteteimre: én nálam magyarabb, fajibb és természetesen magyarabb poéta - hiszem, nem volt. De - Eötvös József, Mocsáry, Justh Gyula és Jászai Oszkár örököse vagyok. Mint régi románbarátot megtagadtak legjobb, legrégebb román barátaim is, mert azt irtam: Erdély nélkül nincs Magyarország..... Pedig én a régi vagyok, nemzetiségi kérdésben, demokráciában, mindenben."⁶⁴ S hogy milyen megdöntetlen, szilárd alapot jelentett Ady számára az internacionalizmus a legnagyobb próbatétel napjaiban is, azt egy 1918 elején írott cikkének szavai szemléltethetik: "...én nekem látnom kellett egy erdélyi dombi lakásról a székelyeknek ó szörnyü menekülését. Azóta se tudok ép lenni, dolgos, önmagamban biztos....de vagyok a régi internacionalista magyar."⁶⁵

Igy jutott el nemcsak költőként, hanem a politikai gondolkodásban is az *Értől az Océánig*.

2.

Ha most már Ady nemzetiségpolitikai nézeteit nem a nemzet, a magyarság szempontjából vizsgáljuk, hanem a hazai társadalom megoldásra váró problémái felől közelítjük meg, akkor azt az utat járjuk végig, amely az "eszme-barrikádok" felé vezet. Ha patriotizmusának szerves része volt a társadalmi igazságtalanságok, a szociális elmaradottság elleni tiltakozás és a harc az urak nélküli Magyarországért, milyen helyet és szerepet szánt ebben a nemzetiségeknek? Írásaival miként igyekezett terjeszteni az összefogás, a közös forradalmi cselekvés eszméjét abból a célból, hogy a fölszabadult országban megeljük közös boldogságukat az itt élő népek?

A forradalmi demokratizmus nyílt vállalásáig ivelő pályán az első lépcsőfok a magyar és nemzetiségi néptömegek közös nyomoruságának a felismerése volt. Ennek jeleivel már a nagyváradi ujságíróskodás kezdetén, 1901-ben találkozunk az "egánizmus"-t leleplező, elutasító cikkében.^{65/a} Igaz, hogy ez nem a közös sors kikiáltására íródott. Benne a hangsúly a magyar dolgozó rétegek szorongatott helyzetére esik. Ady a "viszszafafojtott méltatlankodás", az alig fékezhető indulat hangján leplezi le a "nagystilü svindlit", a nagybirtok és a klérus akcióját, amely a kárpátaljai nép nyomorát ürügyként használja fel az antiszemita uszításra ahelyett, hogy a magyar néptömegek bajait orvosolná: "A szűzmagyarság alföldi munkásnépének sok ezre nyomorog. A palóc-magyar faluk kiköltözni készülnek, egész Felsőmagyarország siralomház." De a legfájdalmasabb az, hogy "országbontó akcióra kerül időnk, lelkünk, pénzünk s a székelység *p u s z t u l á s á t* (Ady kiemelése) pedig közömbösen nézzük." A magyar szegénység, elsősorban a pusztuló székelység féltése kiált lehangosabban ebből a cikkből, de ha kisebb erővel is, ha egyelőre csak mint az ország népei

közti "kis békesség" forrása, a "közös nyomoruság" is megszólal. S hogy nem véletlen elszólásról, nem egyszerű nyelvi fordulat-ról van szó, azt az ugyanerről a témáról írt, két héttel későbbi cikk bizonyítja.⁶⁶ Ebből világosan kiderül, hogy Ady nemcsak a magyar, de a rutén parasztok elesettségét is látja, s egyúttérez a kárpátaljai szegénységgel is, amely "állati munkával, kínos verejtékkal egy nagyon sovány falat kenyérért" robotol. S azt is tudja, hogy "a klerikális és feudális érdekek csunya játéka" nemcsak a magyar, hanem a más ajku parasztok romlására is folyik és a "vérlázító hazugság" célja "megerősíteni Magyarországon a későre is itt ragadt klerikális és feudális uralmat." Az a felismerés is tükröződik ebben a cikkben, hogy a nemzetiségi bajok egy forrásból erednek a magyar nép szenvedéseivel s szerves részét alkotják az általános szociális elmaradottságnak. Orvoslásukra is együtt kell sort keríteni.

Csak ebből a nézőpontból érhető meg az a gunyos hang mögé rejtett keserűség és mély fájdalom is, amelyet a "cseszorai háború" híre keltett Adyban. Az eset jó alkalom lett volna a nemzetiségellenes hangulatkeltésre, hiszen a biharmegyei Cseszorán az a megdöbbentő dolog történt,⁶⁷ hogy a román parasztok bosszúból felégették tíz magyar család keservesen megtermelt kenyérét, a kétszáz kereszt buzát. Adyt a szomorú hír azért érintette fájdalmasan, mert azt kellett látnia, hogy a magyar és a román szegénység egymással háboruzik, tudatlanságból, rossz célokra mozgósított indulatból az egyik nincstelen a másiknak a szájából üti ki a kenyeret. Mert hiszen mind a két fél, "Traján népe" és "Attila népe" is kifosztott, szegény. Békés megyében - ahonnan a tíz magyar család Cseszorára települt - "majdnem éhen döglik a paraszt", ezzel szemben Cseszorán a jövevényeknek "rémségesen jól megy a dolguk", mert az egész évi nehéz munka után "egy-egy személyre két egész forint"

jut a termésből. Ady a másik fél helyzetével is tisztában van. A cseszorai román parasztok számára ekkora termés "fejedelmi zsákmány", hiszen "a legöregebb cseszorai oláh sem emlékezett olyan esetre, hogy tíz munkáscsalád egy rövid esztendő alatt kétszáz kereszt buza boldog birtokosa legyen." Aztán meg az "egy-két girhes tehénke" tulajdonosaiban "a nemzeti büszke felbuzdulás is dolgozott".

Ekkor, 1903-ban Ady még nem hirdeti meg a közös forradalmi föllépés jelszavát, csak az elesettség tényeit jegyzi fel, a nyomoruságot mint az itt lakó népek közös gondját hangoztatja. Azt már tudja, hogy "rettenetes harc" az egyformán kifosztottak egymást még szegényebbé tevő küzdelme s hogy ez nem csupán cseszorai jelenség, hiszen "ilyenféle harcok ezer helyen folynak szép Magyarországon". Éppen ez benne a rettenetes, hogy a soknyelvű hazában országos baj a népnomor, segítség pedig sehonnán nem várható. Forradalmat még nem hirdet, de helyzetfeltáró mondatai indulatokkal telítődnek. A társadalmi feszültség fokozódásával párhuzamosan szavai átforrósodnak, s nem egyszer a tudatos, hansulyozott objektivitással, a pusztá tények szentvtelen bemutatásával növeli írásainak agitativ, mozgósító hatását. Így telik meg robbanó anyaggal A ZENÓBIA FALUJA⁶⁸ c. 1906-ból való írás, amely tárgyilagos hangon azt mondja el, hogy a lábbelihiány miatt régebben a tavaszi járvány tömegesen pusztított a gyerekek között, de "Zenóbia óta egy kis faluban a Maros táján csizmában járnak a parasztyerekek. Magyarok és oláhok még Szent György napján is." Zenóbia és a többi fiatal lány ugyanis Budapesten, Aradon, Nagyváradon szépségük kiárulásával keresik meg kisebb testvéreik számára a csizma árát. A "magyar, oláh" közös nyomor vérlázító előadása ez a tények nyelvén. De már az egy évvel későbbi VÉRHALOM ÉS BARBAROSSA⁶⁹-ban Ady a közös forradalmi fellépést idézi, egyelőre a multból, azt az esetet említve, mikor Rákóczi korában a vegyes nyelvű falu népe fellázadt és a grófot a Bi-

karéten lefejezte. De ez a mult-idézés már a jelennek szól, arra jó, hogy rádöbbsentse helyzetükre az utódokat, akik "egyttől egyig esetben, fáradtan született emberek. Éppen annyi erőcske maradt bennük, hogy szaporodni tudnak." Tehetetlen urgyűlöletük oda silányult, hogy már csak a gróf agárkutyáját ölik meg, mert elhordta a parasztudvarokból a tojásokat. Szigorú, elmarasztaló ítélet ez, keserűséggel a népharag és tettekészség elkorcsosultsága tölti meg. Hiszen nemcsak Vérhalomról van szó, három mondatban országnyi tablót fest Ady: "Vérhalom egy viskós, alázatos oláh-magyar falu. Kerítik iszonyú grófi birtokok...minden a gróf Drágffyaké a tájon. Az is volt, az is lesz, mindörökké, ámen." Ez még *A Duna vallomása*-ból ismert hang, a *sose lesz másként, így rendeltetett*. Adynak úgy tűnik, hogy az erőtelen nép lázadni már nem, csak alázatoskodni tud elesettségében és könyörögni azért, hogy alamizsnaként dobjanak neki valamit abból, ami jog szerint az övé. Évszázadok nélkülözése, nemzedékről nemzedékre hagyományozott nyomor emésztette föl a harci kedvet és erőt: "Vaskóh vidékén nem fog már kaszát a paraszt...Éhező falvak rongyos parasztjai összeverődnek. Gyöngült inakkal egy-két napot gyalogolnak, míg Nagyváradra érnek...domnu Főispán Glatzhoz. S kérik alázatosan azt a kenyeret, melyet a nagybirtok ezer év óta, álhatatosan rabol el tőlük" - mondja TÖRTÉNELMI PELIAGRA c. cikkében.⁷⁰

Ezért üdvözlí olyan lelkesen a "gyönyörű hirt" arról, hogy Máramarosban "kaszát fogott a paraszt" a jogait sértő tagosítás ellen: "Brávó, hurrá Máramaros, talán egyetlen forradalmi szöglete Magyarországnak." 1907-et mutat a naptár, a forradalom még messze van, de Adyt a máramarosiak elkeseredett bátorsága arra készíti, hogy ismét, most már erőteljesebb hangon hívja segítségül a multból a tette buzdító paraszti példát, Hora és Kloska nevét, meg Dózsa Györgyét. Sőt figyelmeztető tanulság is rejlik a korábbi századokban, mert Dózsa óta, igazi,

magyar parasztlázadás nem volt. Lett volna egynéhány, de"... urak álltak az élére." A forradalmi indulatok céltévesztő levezetésének a veszélye Ady korában is főnnált. A kisiklattott lázadó szándék, az uri machinációk eszközzül használt szociális elégedetlenség önként adódó példája volt Ady számára 1907-ben a belényesi választások szomorú esete,⁷¹ amikor az ellenzéki román választók ellen a kormánypárti urak "Tárkány verekedő népét" vonultatták fel. Ezek a "nem önhibájuk miatt vad, oláhok közé szorult, virtuosos magyarok", akiket "terrorista szerepre használnak föl lelketlen urak", ..."éjnek idején rohannak meg oláh falvakat."... Pedig "egyforma bus jószág a tárkányi magyar és a kerpenyesti oláh" - mondja Ady s a román képviselőjelölt (Lukács László) beszédét ismertetve, vele egyetértésben vonja le a tanulságot: "a magyar és román népet egyformán föl kell emelni."

Feltűnik már ekkor a közös fölemelkedés radikális formája is Ady szemléletében. Az egyik jegyzetében még visszatér a tárkányi magyarokra, a "rettegett verekedőkre", akik uri uszításra vért ontottak és kazlakat gyújtottak fel, de akiknél ez a virtuskodás "a nyomoruság csapnyitó dühe" csupán. Helyzetükön nem segít, az inség a tengeren tulra üzi őket. Ha itthon maradnának, a nyomor másféle virtusra ösztönözné őket: "egy két év mulva nem a szintén nyomorgó oláht ütnék, de bemennének például Nagyváradra s ütnék például a két dus püspököt, az oláht és a magyart egyformán."⁷² Ez azonban még csak a holnap ígétete.

A jelen pedig egyre nagyobb feszültségekkel terhes. Ady nem mulaszt el egyetlen alkalmat sem, hogy figyelmeztesse a vészhirekre azokat, akik az ország élén állnak: "Erdélyből, Biharból, Beregből, Árvából egyforma hírek. Már-már itt az inség és rettenetes tél vár a magyar föld népére."⁷³

A "magyar föld népe", - gyűjtőfogalommal jelöli az ország szélein lakó inségeseket, akik ha más nyelven szólnak is, helyzetük közös vonása - az alávetettség -, egybefogja őket s

egyaránt gyámolításra szorulnak. S arra is felhívja a figyelmet, hogy az elnyomás fokozása, az "izgató iratok" szerkesztésére történő elkobzása, a szolgabírói és csendőri erők nem helyettesíthetik a hatékony szociális politikát.

Ebből az alapállásból veszi védelembe több cikkében is a magyar kormány nemzetiségi politikáját kárhóztató Björnson, akit a sovinszta magyar sajtó "porosz bérencnek", "vén hülyének" titulált. Ady azért áll ki a "nemes, bátor, nagy ember" mellett - szemben szinte az egész magyar közvéleménnyel, mert az a "szorongatott igaz ügyek önkéntes fiskálisa". Egyetért vele abban, hogy elítéli a paraszttal kegyetlenkedő "lengyel sláhtát, a magyar uralkodó osztályt, a porosz junkereket és az oláh bojárokat". Ady azért vall egy hitet Björnsonnal, mert - mint mondja - "szíve a mienk is, minden elnyomottaké", "...ismeri a magyar paraszt elnyomottságát is és szenved miatta."⁷⁴

Ismeri Ady is és nemcsak a magyar paraszt szorongatott helyzetét, hanem a románét is. A föld dolgozó népének - nyelvi különbség nélkül való - közös nyomoruságát. És nemcsak ismeri, hanem magáénak érzi, azonosul vele s erről az oldalról, a nép felől szemléli a másik fél, az urak világát. Alig palástolható kárörömmel hallgatja s írja le panaszait arról, hogy "Elromlott a paraszt,"⁷⁵ és a nagybirtok munkaerőgondokkal küzd. Gunyos hangú, fölényes biztossággal szóló, néhol heccelődő írásában Ady valójában a halálos ítéletet mondja ki "urambátyámék", a magyar nagybirtokos osztály felett. Az ítélet fontosabb tételét így lehetne megfogalmazni: a magyar urakat csak az osztályozás, a birtoklási érdek vezeti, a nemzeti szempontokkal nem törődnek; közömbösen nézik birtokaik körül a magyar falvak elnéptelenedését; vége az évszázadokon át folytatott gyakorlatnak, ma már nem lehet kijátszani a magyar és román parasztokat egymás ellen, mint annak idején, mikor a "makrancos" magyarok helyébe románok jöttek s "az oláh olcsóbb volt és alázasabb." Uj idők szele fuj, "az oláh paraszt is elromlott,

nem akar barma lenni az uraságnak." Ebben pedig nem az "agitátorok, az oláh pópa, fiskális" a hibás, tehát nem - mint hangoztatni szokás -, a nemzetiségi uszítás "rontja el" a román parasztokat, hanem "Amerika és a szocialisták", tehát a fejlettebb életforma, az emberibb körülmények utáni vágy, az osztályharcos eszmék terjedése. A régi módon már nem lehet élni, új világ küszöbén állunk: "Csögön, Kegyén, Girolton s máshol alázatos oláh parasztok éltek még nem nagy ideje. Nagypapáik jobbágyok voltak s ők ugyszólván beleszülettek az urak süvegelésébe. Így volt és így - nincs..", rögzítik Ady szavai a végbement változást, egyetértően a fejüket fölemelt román paraszokkal és szemben a magyar birtokos urakkal. És hogy nem átmeneti, muló, könnyen orvosolható problémáról van szó, arról is vall Ady cikke, mikor gunyosan említi a "legnaivabb birtokos ur" hiábavaló reménykedését abban, hogy a történelmi folyamatot - a feudalizmus pusztulásának és a nép fölszabadulásának folyamatát - meg tudja állítani a reakciós kormány esetleges választási győzelme.

Az 1907-es esztendő utolsó hónapjai felgyorsítják Ady forradalmi gondolkodásának kibontakozását. Híven tükrözik ezt ekkor keletkezett versei, de prózai munkái is. Az ország népeit sujtó közös elnyomás felismerése után egyre sürgetőbben tolul előtérbe a közös fellépés, a soknyelvű ország népeit forradalmi tette buzdító gondolat. Erről árulkodik az, hogy a forradalom erőit, lehetőségeit latolgatja. A jelen feladataihoz ismételten a történelmi múltban keres ösztönzést. A korábbi századok népi megmozdulásait idézve megpróbálja értelmezni azok figyelmeztetését a ma embere számára.⁷⁶

A történelmi elemzés alapján két megállapításhoz jut. Az egyikben elégedetlenségének ad hangot amiatt, hogy a magyar parasztság a társadalmi mozgalmakra nem eléggé fogékony. "Szűz magyar tájakon - mondja - parasztforradalom még sohasen támadt!" "A mi alföldi, s már úgy ahogy tiszta magyarságunk nem

forradalmi hajlamu s nem is volt soha"...fogalmazza meg ön-maga számára a leszűrt tanulságokat. A jelenre és a jövőre vonatkozóan is pesszimista: "Hiába jósolják a szociológusok, hogy a paraszt föltámad az urak ellen".⁷⁷ Ez a *KEMÉNY ZSIGMOND* FORRADALOM UTÁNjára emlékeztető nézet később módosul valamelyest, amikor már nem tagadja Ady a "szép, forradalmi néperő"-t, s a főhibát abban látja, hogy "hijával van a vezetésnek", ezért többnyire "menekülő forradalom" lesz belőle, "Amerika".⁷⁸

Számunkra itt most Ady történelmi töprengésének másik következtetése a fontosabb. Az, amelyikben a magyarság és a nemzetiségek egybekapcsolódását, keveredését előnyösnek tartja a társadalmi érzékenység, a forradalmi fellépés szempontjából. Gondolatmenetének fő tételét így fogalmazza meg: "Magyarországon parasztforradalom ott támad mindig, ahol fajták éltek s keveredtek együtt." Bizonyító érvként említi 1514-et: "... a Dózsa-lázadás nem tiszta magyarság lakta vidéken lán-golt föl." De a közelebbi idők tapasztalatai is arra figyelmeztetik, hogy a szociális nyugtalanság tápláló fészkei az ország vegyes nyelvű területei: "...ha néha kapunk valamelyes hírt erős és tömeges népmozdulásról, Csaba és Orosháza felől jönnek ilyen hírek. Ezen a vidéken csakugyan indulatos, ambiciózus és nyugtalan a paraszt: tót-magyar vidék." Utal a nyírségi parasztmegmozdulásra s magyaráztatképpen itt is az előbbi körülményre hivatkozik: "ez is olyan vidék, ahol tót és magyar vér ömlöttek össze." Mint a "városos Magyarország" koncepciójában is, a keveredés - a különböző nyelvű hazai népek együttélése a magyarsággal - magában hordozza a forradalmi változás lehetőségét, a demokratikus Magyarország kivívását. Nem elkülönülten, hanem együtt van csak esélye a progresszív erők győzelmének.

Az együttes cselekvés, a közös forradalmi fellépés legfőbb akadálya a népeket elválasztó, sőt egymással szembeállító nemzeti elfogultság, a forrófejű nacionalizmus. Ezért Ady

élesen kikel azok ellen, akik szerint a modern kultúra hozza magával, hogy "a fajták egymást gyűlöljék, öljék."⁷⁹ Aggodalommal tapasztalja, hogy ez a kultúra - valójában a polgári nemzeti ideológia -, "Magyarországnak, a magyarságnak, és nemzetiségeinek alighanem alaposan megártott." Okulásért ismét a multat vallatja. A jelen számára is hasznos és elgondolkodtató példaként említi, hogy a középkorban ennek az országnak a népei a közös veszély - a török ellen összefogva, egymást nem gyűlölve, de segítve védekeztek. Akkor a közös érdek parancsolta és fogta egységbe a különböző nyelvű népet és nem voltak a "kultüremberek", akik a viszályt szíták közöttük. "Ez időben valóban még nem éltek kultüremberek, s a nemzeteknek nem igen voltak fennkölt álmaik. De ha a Szerémségbe, Bánátba, Erdélybe vagy Biharba ellenség csapott, a jelszó ez volt: Üsd, nem apád."

A mult intését, az összefogást a közös érdekek védelmére Ady a maga korában is megszivlelendőnek tartotta. Ilyen közös érdek a szegénység felszámolása a feudalizmus maradványainak megsemmisítése utján, a magyar és más nemzetiségű néptömegek jogainak, gazdasági és kulturális felemelkedésének biztosítása. Mindez sokkal fontosabb, mint a nacionalista illúziók, a "fennkölt álmok". A helyes szemlélet szerint - sugalmazza Ady cikke -, a lényeg nem a másnyelvűségből adódó különbségben rejlik, hanem a néptömegek szociális helyzetének azonosságában, a *mindigre egy bánat*-ban. Ady szavaival: "Hát nincsenek-e annál nagyobb emberi fájdalma is, hogy a szomszédom nem az én nyelvemen beszél s hogy némely tudósok szerint már testalkatával is más, mint én?" A kultúra nevében folyó uszítással, az ellenséges hangulatkeltéssel éppen a leglényegesebb közös feladatokról terelik el a figyelmet. Ezért ezt a "kulturát" kártékonynak, haladásellenesnek minősíti Ady, amikor ilyen kategorikusan fogalmaz: "...ha csakugyan a kultúra kívánja, hogy a fajták egymást gyűlöljék, öljék, hát akkor nem

kell kultura". És cikkének más helyén még keményebben s türelmetlenül: "Egye meg a fene a kulturát, ha a kultura hozta ezt is" /t.i. a gyűlölködést/.

Nemcsak azokat utasítja el, akik a nemzeti szempontokat mindenek fölé helyezve éket vernek az ország népei közé. Azokkal sem ért egyet, akik az ellenkező szélsőség álláspontjára helyezkednek s csak az általános emberi érdekeket hajlandók elismerni. Ezért figyelmezteti a kozmopolita szemlélet vallóit: "...nincs igaza az ellenkulturának se, a jövő önkéntes zenéjének, mely viszont nem akarja észrevenni, hogy nem vagyunk mindnyájan egy nemzetbeliek, csak éppen - egyformán, emberek."

A helyes ut a hazai népek számára - hirdeti Ady - a két elutasított irányzat között huzódik, s ez az egyetértés, a nemzeti sajátosságok kölcsönös tiszteletben tartásának utja. Hogy konkrétan milyen együttélési forma volna Ady szerint a legcélszerűbb, arról ekkor - 1908-ban - még nem nyilatkozik. Pontosabban csak egy mondattal utal rá, de tagadó ill. nem javaslattevő formában, amikor - talán a várható támadások előzetes elhárítása céljából - azt mondja, hogy "nem akar a keleti Svájc magyar védelme lenni ez a kis irás". Egyelőre megelégszik annyival, hogy cikkének csattanójaként a változás szükségességét, a "másképpen" parancsát fogalmazza meg: "Az impériumokat ma már mégis csak másképpen illenék csinálnunk... amugy nyelvben, szivben, eszmében, emberségben és a kulturában."

Ennek a "másképpen" berendezett "imperiumnak" a megteremtésére szeretné megnyerni az ország népeit az ez évben írott *Magyar jakobinus dalában*, hogy az "urak és bitangok" hatalmának forradalmi megdöntésével a *bús koldusok* az ország minden javainak szabad és egyedül jogos birtokosaivá lehessenek.

Forradalmi demokratizmusának kiteljesedését jelzik 1908 után azok a versei, amelyekben hitet tesz a munkásosztály történelmi hivatása mellett. Ebben a forradalmi átalakulásban,

annak eszmei előkészítésében és az egyre fájdalmasabbá váló nemzetiségi kérdés megoldásában Ady fontos szerepet szánt a magyar progresszió táborának. Hogy bizott ennek a szervezkedésnek a sikerében, azt a Gogához intézett 1914. évi nyílt levele igazolja. Ebben egyebek közt így nyilatkozik: "... itt immár több mint egy évtized óta népetekért s egész Magyarország népéért forradalmi tusát kezdett egy tábor. Ez a kis tábor megnőtt és a magyar történelmi nevek legjobbjait zavarta, sőt büvölte bele a népszabadítás legnagyobb akarásába."⁸⁰

Ez a "népszabadító" szándék munkált benne, amikor szívesen ismerkedett meg, sőt barátsággra is lépett nemzetiségi értelmiségiekkel, a szerb Manojlovic-csal, s főként románokkal, Emil Isac-kal és Goga Oktáviánnal. Ismeretes a nemes és bátor gesztus, amellyel tüntetően szolidaritást vállalt a Szeged "uri börténébe" zárt Gogával, testvéréül fogadva az üldözött román költőt. Akkor is az egyetértés és a harci szövetség utját kívánta egyengetni, amikor megrendezte Goga tiszteletére a *NYUGAT* vezető íróinak részvételével a vacsorát, "a Dunavölgyi testvériségnek korai csendes tüntetését."⁸¹ Ezt a szerveződő harci egységet látta veszélyben, amikor tudomására jutott Goga és társainak egyezkedése Tisza Istvánnal. Azon háborodott föl, hogy a román nemzetiségi célkitűzéseket, az erdélyi román nép felszabadítását nem az azonos érdekű magyar haladó erőkkel egyesülve akarják megvalósítani, hanem "gyilkos szövetség" keretében, olyan uton, amely nem a néptömegek szabadságához vezet, hanem a reakció megerősödéséhez. Szenvedélyes szavakkal igyekszik az osztályszempontokra rádöbenteni Gogát, amikor a multbeli és a jelenkori elnyomás azonos természetére és az elnyomottak sorsközösségére figyelmezteti: "Egyezkedtek valakivel, aki most éli a német rablólovagok s a Németujváriak, Csák Máték életét, a régi erdélyi urakét, kik úgy vadásztak a román és mindenféle jobbágyra, mint ma a rókára."⁸²

és a Tiszák elnyomásban kifejeződő "internacionalizmusá"-val szemben bensőséges vallomással tesz hitet a maga - nemcsak politikai érvekkel, de emberi vonzódással is igazolt - internacionalizmusáról: "Hidd el, hogy szeretlek, szeretem értelmes, gyönyörű népedet, szeretem úgy, mint a magamét."

És amikor már folyt az első világháború s ha lehetséges, a korábbinál is bonyolultabbá vált a nemzetiségi kérdés, Ady még egyszer, a véglegesség érvényével megfogalmazza álláspontját a magyarság és a más ajku népek együttélésének rendezésére. Az ellenfél megosztására törekvő, taktikázó Tisza-konceptióval szemben ismét hangoztatja, hogy a nemzetiségek felszabadítása csak a forradalmi demokrácia keretében lehetséges. A történelmi fordulat pedig nem az urak irányításával megy végbe, hanem urak nélkül, sőt az urak ellenében és a mozgósító, irányító szerep a magyarországi haladás erőire vár. Erre utalnak Ady szavai: "Nekünk megvolt és meglesz a saját nemzetiségi orvosságunk, de ez nem engedi meg, hogy a magyar nép tovább is a magyar uraké legyen."⁸³ A *gyalázatunk, keservünk már ezer év óta rokon* gondolata tér itt vissza, hirdetve váltig, hogy csak az urak nélküli országban nyerhetik el szabadságukat magyarok és nem-magyarok. Az uraktól megszabadulni pedig csak forradalommal lehetséges. Ugyanezt a gondolatot hangsúlyozza más vonatkozásban Ady, amikor elutasítja a Naumann-féle Mittel-Európa tervet s vele szemben - a német orientáció helyett - a keleti tájékozódást, a kelet-európai népekkel való egyezés útját tartja követendőnek.⁸⁴

Aztán, hogy a háború évei követték egymást, a kilátások pedig a Monarchia szétesését és a nem magyar népek eltávolodását mutatták, Ady reményei is szertefoszlottak. Megszűnt az "*es zme-larrikádokon*" való találkozás realitása és maradt a fájdalmas összegezés, a meghiusult tervek elsíratása. Ekkor mondja ki, hogyan képzelte a felszabadult népek közös hazáját: "Milyen szép lett volna és lehetett volna a magyar Svájc, ha

nálunk nem a bolondok lettek volna a bölcsek." - sóhajt fel egyik, 1915.évi jegyzetében."⁸⁵ Nem a vak sors, nem valami földöntuli hatalom siklatta ki a magyar történelem menetét, hanem az urak, a "bolondok", a politikai frázisok hirdetői, a "geografia, történelem és egyéb szamárságok táltosai," akik félrevezették a nemzetet, idegen érdekekért vitték háboruba a népet. "Vezető uraink mindig azt mondják - írja -, hogy a magyarságnak vért kell hullatnia - hivatásból." Ezért zsoldossá tették, holott önmaga szabad uraként élhetett volna, boldogan, a körülötte lévő más ajku népekkel egyetértésben. "Svájcnak indultunk, s - landsknechtek lettünk" - hangzik végül a keserű tanulság.

De így, a legszebb reményektől megfosztva, az óhajtott nemzetiségi harcostársak szembefordulását látva, mágára maradtan is konokul hirdette rendületlen internacionalizmusát. Így törte az utat a jövő felé .

*

* *

A pályakezdő Ady a hagyományos ideológia szerint, a nemesi nacionalizmus szémszögéből tekintett a századvégi Magyarország egyik legsúlyosabb belpolitikai gondjára, a nemzetiségi problémára. Mint a függetlenségi pártállású *DEBRECZEN* munkatársa a "magyar állameszme" hirdetője, magyarosítást és erőskezű föllépést követel a nemzetiségi mozgalmakkal szemben.

Szemléletének gyors ütemű differenciálódása indul meg Nagyváradon. Az egynyelvű ország eszméje és a területi integritás védelme még hosszú ideig központi gondolata marad, de elmélyülő demokratizmusa a természetes asszimiláció hívővé teszi. Elveti az erőszakos eszközöket, az embertelen, az önérzetet sértő bánásmódot s nagy számu cikkének tanúsága szerint a társadalmi fejlődés meggyorsításától, az ország gazdasági és kulturális előrehaladásától várja a magyarság és a többi népek összeolvadását.

A nemzeti állam megteremtésének több koncepciója különíthető el cikkeiben, bár egyes gondolati elemek, motívumok ismétlődnek, átnyulnak egyik eszmekörből a másikba. 1903-ban Bánffy Dezső programját követi, a gazdasági és szociális reformokkal alátámasztott magyarosítást. 1905- és 1907 között a "kulturállam" eszméjét népszerűsíti, a "magyarság és világosság" terjesztésétől, a magyar civilizátori küldetés teljesítésétől reméli a természetes asszimiláció hathatós előmozdítását. A "kulturállam" programjában kiemelt helyet biztosít az iskolák államosításának, az egységes, magyar nyelvű népoktatásnak. 1902-ben bukannak fel első gondolatvillanásai, s többszöri jelentkezés után 1911-ben teljesedik ki a "városos Magyarország" koncepciója, amelynek tudományos igazolását Ady az általa lelkesen ismertetett 1912-es Jászi-könyvben találja meg. Az ország lakosságának magyarrá válását itt a városoktól, a gazdaság, a művelődés, a közjólét fejlesztésében és a nemzeti nyelv terjesztésében élenjáró modern településektől várja.

A magyarság és a nemzetiségek kapcsolatának ezek a rendezési elképzelései úgy alakultak ki Ady szemléletében, hogy a nemzeti célok fokozatosan alárendelődnek a társadalmi haladás igényének. Ezt a súlypont-eltolódást érzékelteti az a belső dráma is, amelyet az érzelmek sugallta patriotizmus és az értelmi indítéku internacionalizmus konfliktusában 1907 és 1916 között átélni kénytelen s amely végül is az internacionalizmus következetes vállalásával oldódik fel.

Ezzel a folyamattal párhuzamos a nemzetiségi kérdés forradalmi megoldásának tudatosodása. A magyar és más ajku tömegek azonos nyomorának felismerése, a közös sors hangoztatása forradalmi eszmékkel telítődik, 1907-ben már Hora, Kloska, Dózsa példáját idézi Ady, s nem sokkal később az együttes forradalmi fellépés szükségességét fogalmazza meg több cikkében és a *Magyar jakobinus dalá*-ban; 1908-ban internacionalista alapról leplezi le azokat, akik a "kultura nevében" gyűlöletet szítanak a népek között és a mult példájával buzdít a jelen közös céljainak kiharcolására. 1914-ben írott MAGYAR ÉS ROMÁN c. írása tanusítja, hogy az akkor már több mint tiz év óta szervezkedő hazai progresszióknak vezető szerepet szánt a társadalmi rend átalakításában és a nemzetiségi igények ki-elégítésében. A közös forradalmi harc célja pedig a történelem által meghiusított szép álmom, az 1915-ben elsiratott "magyar Svájc", az egyenrangú, szabad népek urak nélküli, közös hazája.

J E G Y Z E T E K

- 1 Tiszta választás. Debreczen. 1899. júl. 22. Ady Endre
Összes Prózai Művei. A továbbiakban: A.Ö.P.M. Akadémiai
Kiadó. Bp., 1955. I. 176-177.
- 2 i. m. I. 522. Földessy Gyula jegyzete.
- 3 Varga József: Ady Endre. Pályakép vázlat. Magvető. Bp.,
1966. 66.
- 4 Várad és Debrecen. Válasz egy apológiára. Nagyvárad Nap-
ló. 1902. aug. 13. A.Ö.P.M. III. 125.
- 5 Hazafiatlan oláh főpapok. Debreczen. 1899. júl. 24.
A.Ö.P.M. I. 180.
- 6 Arcátlanságok. Debreczen. 1899. okt. 28. A.Ö.P.M. I.
211-212.
- 7 Egy pap és egy eklézsia. Szabadság. 1901. márc. 14.
A.Ö.P.M. I. 466.
- 8 Nehezen épülő templom. Szabadság. 1901. márc. 20.
A.Ö.P.M. I. 474.
- 9 A nemzetiségi tréfa. Nagyvárad Napló. 1902. febr. 28.
A.Ö.P.M. II. 418.
- 10 Szégyen. Nagyvárad Napló. 1902. jun. 20. Ady Endre: A
nacionalizmus alkonya. Szikra Könyvkiadó. Bp., 1959. 48.
- 11 Csaholó hazafiság. Nagyvárad Napló. 1902. júl. 5. Ady
Endre: A nacionalizmus alkonya. 52.
- 12 István király országa. Nagyvárad Napló. 1902. aug. 20.
A.Ö.P.M. III. 127.
- 13 Divatos hazugságok. Nagyvárad Napló. 1901. máj. 19.
A.Ö.P.M. II. 12.

- 14 Eganizmus és a székelység. Nagyváradi Napló. 1901. jul. 14.
A.Ő.P.M. II. 110.
- 15 Nagy hazugságok. Nagyváradi Napló. 1901. jul. 31. Ady
Endre: A nacionalizmus alkonya. 23.
- 16 Tanulságok. Nagyváradi Napló. 1901. dec. 21. A.Ő.P.M. II.
324.
- 17 Uo.
- 18 Diák-dolgok. Nagyváradi Napló. 1901. szept. 17. A.Ő.P.M.
II. 207.
- 19 A magyar kétfejű sas. Nagyváradi Napló. 1901. dec. 20.
A.Ő.P.M. II. 322.
- 20 Csaoló hazafiság. Nagyváradi Napló. 1902. jul. 5.
A.Ő.P.M. III. 105.
- 21 Tanulságok. Nagyváradi Napló. 1901. dec. 21. Ady Endre: A
nacionalizmus alkonya. 32.
- 22 Kalmár György: Szociáldemokrácia, nemzeti és nemzetiségi
kérdés Magyarországon /1900-1914/. Akadémiai Kiadó, Bp.,
1976. 45.
- 23 Tanulságok. Nagyváradi Napló. 1901. dec. 21.
- 24 Háboru egy krónika miatt. Nagyváradi Napló. 1902. jul. 17.
A.Ő.P.M. III. 354.
- 25 Várad és Debrecen /Válasz egy apológiára./Nagyváradi Napló.
1902. aug. 13. A.Ő.M.P. III. 125.
- 26 Protestálunk.Nagyváradi Napló. 1903. okt. 4. A.Ő.P.M. IV.
175.
- 27 Egy érdekes könyv. Budapesti Napló. 1905. márc. 5.
A.Ő.P.M. VI. 79.
- 28 Király István: Ady Endre. Magvető Kiadó. Bp., 1970. I. 85.

- 29 A nacionalizmus alkonya. Budapesti Napló, 1905. ápr. 8.
A.Ö.P.M. VI. 118.
- 30 A hazafiság reviziója. Budapesti Napló, 1905. júl. 7.
A.Ö.P.M. VI. 204-205.
- 31 Nagyvárad Bánffy mellett. Nagyvárad Napló, 1903. júl. 2.
A.Ö.P.M. IV. 251.
- 32 Beszélgetés Bánffy Dezsővel. Nagyvárad Napló, 1903. aug. 1.
A.Ö.P.M. IV. 120.
- 33 Báró Bánffy Dezső. Nagyvárad Napló, 1903. szept. 22.
A.Ö.P.M. IV. 167.
- 34 Ez nem megoldás. Nagyvárad Napló, 1903. szept. 24.
A.Ö.P.M. IV. 171.
- 35 Magyarország. Nagyvárad Napló 1903. jan. 10. A.Ö.P.M. IV. 13-
14.
- 36 Nagyvárad és a protestáns vendégek. Nagyvárad Napló. 1903.
szept. 13. A.Ö.P.M. IV. 161.
- 37 Várad és Debrecen. Nagyvárad Napló, 1902. aug. 13.
A.Ö.P.M. III. 125.
- 38 Egy premier. Nagyvárad Napló, 1903. márc. 4. A.Ö.P.M. IV. 48.
- 39 L. az Egy premier c. cikk jegyzetét. A.Ö.P.M. IV. 314.
- 40 Wiesner Rudolf elváltozása. Budapesti Hírlap, 1904. máj. 14.
Ady Endre összes novellái. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1961. 166.
- 41 Naftali - Naftália. Budapesti Napló. 1905. márc. 8. A.Ö.P.M.
VI. 84.
- 42 Püspök az állami iskola mellett. Nagyvárad Napló. 1901. nov.
20. A.Ö.P.M. II; 290.
- 43 Marseillaise. Nagyvárad Napló, 1902. aug. 10. A.Ö.P.M. III. 124.

- ⁴⁴ Fekete vizeken. Budapesti Napló. 1907. aug. 3.
A.Ö.P.M. VIII. 290.
- ⁴⁵ A kegyetlen statisztika /Jegyzetek a napról. II./
Budapesti Napló. 1907. jul.13. A.Ö.P.M. VIII. 263.
- ⁴⁶ Glosszák. A Hét. 1907. dec. 8. A.Ö.P.M. IX. 18.
- ⁴⁷ Kende János: A magyarországi szociáldemokrata párt nemzeti-
ségi politikája. 1903-1919. Akadémiai Kiadó. Bp., 1973.
46-47. l.
- ⁴⁸ A.Ö.P.M. III. 355.
- ⁴⁹ A kultúra ígéretei. Nagyvárad Napló. 1902. jul. 25.
A.Ö.P.M. III. 114.
- ⁵⁰ A magyar városok. Nagyvárad Napló 1902. aug. 1.
A.Ö.P.M. III. 119.
- ⁵¹ Egy értékes könyv. Budapesti Napló. 1905. márc.5.
A.Ö.P.M. VI. 81.
- ⁵² A város ellen /Jegyzetek a napról. II./ Budapesti Napló 1907.
aug. 6. A.Ö.P.M. VIII. 295.
- ⁵³ A városos Magyarország. Világ. 1911. febr. 7. Ady Endre
Publicisztikai írásai. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1977.
III. 327-28.
- ⁵⁴ Erényi Tibor: Az 1918 előtti Magyarországi munkásmozgalom
és a nemzetiségi kérdés. A magyar nacionalizmus kialakulá-
sa és története. /2.rész. Kossuth Könyvkiadó. Bp., 1964.
201.
- ⁵⁵ Jászi Oszkár könyve. /A nemzeti államok kialakulása és a
nemzetiségi kérdés./ Nyugat. 1912.
Ady Endre Publicisztikai írásai. III. 382.
- ⁵⁶ Fukász György: A polgári radikálisok nacionalizmusa. /Já-
szi Oszkár és a nemzetiségi kérdés/.
A magyar nacionalizmus kialakulása és története. 2. rész.
210.

- 57 Jászi Oszkár: A nemzeti államok kialakulása
ségi kérdés. Bp., 1912. 484.
- 58 Jászi O. i. m. 407.
- 59 Egy magyar probléma /Párizsi levél/
Budapesti Napló. 1906. szept. 4. A.Ö.P.M. VIII. 77.
- 60 Miért verekednek a vidéki ujságírók? Budapesti Napló.
1907. aug. 4. A.Ö.P.M. VIII. 294.
- 61 S ha Erdélyt elveszik? Huszadik Század. 1912. nov. dec.
A.Ö.P.M. V. 207-8.
- 62 Vallomás a patriotizmusról. Szabad Gondolat. 1913. okt.
Ady Endre Publicisztikai írásai. III. 432.
- 62/a
Levél helyett Gogának. /Üzenet román barátomnak/. Világ,
1915. jan. 24. Ady Endre Publicisztikai írásai. III. 476.
- 63 A magyar nyelv. Világ. 1915. nov. 7.
Ady Endre Publicisztikai írásai. III. 500.
- 64 Levél a szerkesztőhöz. Ujság. Kolozsvár. 1916. jan. 20;
Ady Endre: Vallomások és tanulmányok. Athenaeum. 1944.
70-71.
- 65 Daudet és Kiss. Nyugat. 1918. febr. 16.
Ady Endre Publicisztikai írásai. III. 527.
- 65/a
Eganizmus és a székelység. Nagyváradai Napló. 1901. jul. 14.
A.Ö.P.M. II. 110.
- 66 Nagy hazugság. Nagyváradai Napló 1901. jul. 31.
A.Ö.P.M. II. 135.
- 67 A Cseszorai háboru. Nagyváradai Napló. 1903. aug. 29.
A.Ö.P.M. IV. 154.
- 68 A Zenóbia faluja. Ady összes novellái. Szépirodalmi Könyv-
kiadó. Bp. 1961. 512.

- 69 Vérhalom és Barbarossa. Ady Összes novellái. 660.
- 70 Történelmi pellagra. Budapesti Napló. 1907. aug. 8.
A.Ö.P.M. VIII. 297.
- 71 Tárkány és Kerpenyest. Budapesti Napló. 1907. aug. 20.
A.Ö.P.M. VIII. 312.
- 72 Jegyzetek a napról. II. Tárkány Amerikába készül. Bu-
dapesti Napló. 1907. szept. 11.
A.Ö.P.M. VIII. 337.
- 73 Jegyzetek a napról. III. Jön az inség. Budapesti Napló.
1907. aug. 27. A.Ö.P.M. VIII. 321.
- 74 Jegyzetek a napról. I. Björnson - porosz bérenc? Budapesti
Napló. 1907. szept. 19. A.Ö.P.M. VIII. 345.
Björnson-Don Quijote. Budapesti Napló. 1907. nov. 17.
Ady Endre Válogatott cikkei és tanulmányai. Szépirodalmi
Kiadó. 1945. 224.
- 75 Baj van a paraszttal. /Falusi jegyzetek/. Budapesti Napló.
1907. okt. 16. Ady Endre Válogatott cikkei és tanulmányai.
220-221.
- 76 Glosszák. A Hét. 1907. dec. 1.
A.Ö.P.M. IX. 73.
- 77 Ady abban, hogy a parasztság nem forradalmi hajlamú, Marx
és Engels véleményének cáfolatát látja. Szerinte ugyanis
a marxizmus két klasszikusa "a szláv fajtákkal szemben
1848 révén a magyarságban a forradalmi fajtát ünnepelte."
Ady értelmezése téves, mert Marx és Engels a Neue Rheinische
Zeitung 1849. jan. 13-i. számában nem fajitula j-
d o n s á g k é n t említi a magyar forradalmiságot, csak
tényként állapítják meg, hogy a "magyarok vették át a tör-
ténelmi kezdeményezést. Ők képviselték a forradalmat." L.
A.Ö.P.M. VIII. 541.
- 78 A milotai Isten-válság. Világ. 1913. aug. 30. Ady Endre
Publicisztikai írásai. III. 420.
- 79 A kultúra nevében. Budapesti Napló. 1908. ápr. 16.
A.Ö.P.M. IX. 210.
- 80 Magyar és román /Levél Goga Oktáviánhoz/. Világ. 1914.
jan. 25. Ady Endre: A nacionalizmus alkonya. 227.

- 81 Király István: Ady és Goga. Kritika. 1977/9.. szept. 16.
- 82 Magyar és román i. h.
- 83 Háború és háború. Nyugat. 1914. nov. Ady Endre: A nacionalizmus alkonya. 230.
- 84 Ady Endre: A nacionalizmus alkonya...XXXVIII.
- 85 A magyar Svájc. (Távol a csatatértől).
Jóslások Magyarországról....Bev. Féja Géza. 1936. 242.